

Lars Austnes og Walborg Fjeldstad

Tankeverk – skaperverk – byggverk

Høgskolen i Hedmark
Rapport nr. 14 – 2008

Fulltekstutgave

Utgivelsessted: Elverum

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Forfatteren er selv ansvarlig for sine konklusjoner. Innholdet gir derfor ikke nødvendigvis uttrykk for Høgskolens syn.

I rapportserien fra Høgskolen i Hedmark publiseres FoU-arbeid og utredninger. Dette omfatter kvalifiseringsarbeid, stoff av lokal og nasjonal interesse, oppdragsvirksomhet, foreløpig publisering før publisering i et vitenskapelig tidsskrift etc.

Rapporten kan bestilles ved henvendelse til Høgskolen i Hedmark. (<http://www.hihm.no/>)

Rapport nr. 14 – 2008
© Forfatterne/Høgskolen i Hedmark
ISBN: 978-82-7671-701-3
ISSN: 1501-8563

Høgskolen i Hedmark

Tittel: Tankeverk – skaperverk – byggverk			
Forfattere: Lars Austnes og Walborg Fjeldstad			
Nummer: 14	År: 2008	Sider: 87	ISBN: 978-82-7671-701-3 ISSN: 1501-8563
Oppdragsgiver:			
Emneord: Identitet, arkitektur, kulturarv			
Sammendrag: Rapporten er en del av et FoU-arbeid som er gjennomført ved Høgskolen i Hedmark (LUNA), Institutt for kunstfag og informasjonsvitenskap. Arbeidet i denne del av prosjektet bygger på Rapport nr. 9 – 2007, «Tankeverk – skaperverk – byggverk», Høgskolen i Hedmark. Rapporten gir eksempler på stilepokene innen arkitektur gjennom tidene, samt utvalgte bygg i nærmiljøet Elverum. Dette arbeidet hadde som mål å gi generelle basiskunnskaper om arkitektur, og spesielle kunnskaper om bygg fra nærmiljøet i Elverum. Med denne bakgrunnskunnskap har prosjektet en didaktisk del. Det har vært gjennomført et undervisningsopplegg der en gruppe elever ved Elverum ungdomsskole har deltatt. Studenter ved Kunst og håndverk, Høgskolen i Hedmark har vært involvert i prosjektet som en del av sin undervisning i modulen «Arkitektur og design». For å få svar på problemstillingen, ble det benyttet intervju av elevene fra ungdomsskolen ut fra gitte spørsmål. Studentene ved Høgskolen ga derimot informasjon gjennom skriftlige kommentarer i form av loggbok. Ut fra dette materialet har prosjektlederne drøftet og tolket svarene, for derved å komme fram til en konklusjon om hvordan et slikt didaktisk opplegg om emnet arkitektur, kan skape bevisste kunnskaper og estetiske holdninger. Dessuten gir rapporten svar på om opplegget ga identitetsfølelse til bostedet, om det dannet idéer for skapende aktivitet, og om arbeidet hadde gitt bevissthet og tanker om framtidig bomiljø.			

Hedmark University College

Title: Thinking – Creating – Building			
Authors: Lars Austnes and Walborg Fjeldstad			
Number: 14	Year: 2008	Pages: 87	ISBN: 978-82-7671-701-3 ISSN: 1501-8563
Financed by:			
Keywords: Identity, architecture, cultural heritage			
Summary: The report is part of a Research and Development project carried out at the University College of Hedmark (LUNA), by the Department of Art and Information Technology. Work on this part of the project builds on Report no. 9 – 2007 «Tankeverk – skaperverk – byggverk» («Thinking – Creating – Building») at the College. It gives examples of architectural styles through the ages as well as buildings in the town of Elverum. The aim of the project was to give the pupils basic knowledge of architecture in general and, more particularly, special knowledge of architecture in their local environment . The project therefore has a didactic component. It was part of a teaching programme for a group of pupils at Elverum Lower Secondary School (13–16 year olds). Art students at the University College of Hedmark have been involved as part of their study module «Architecture and Design». The study is based on interviews with the pupils from the Lower Secondary School. The art students from University College of Hedmark made their opinions known through the written comments in their logbooks. The leaders of the project discussed and interpreted this information, and concluded with suggestions as to how such a programme about architecture can increase knowledge and aesthetic awareness. Furthermore, the report looks at the questions as to whether the programme promoted a feeling of belonging to the local environment, stimulated creative activity, and had increased awareness and thoughts about future developments in the home environments.			

FORORD

Rapporten er et FoU-arbeid som inngår i vår undervisningsstilling ved Høgskolen i Hedmark. Rapporten er en del av prosjektet «Tankeverk – skaperverk – byggverk» (Rapport nr. 9 – 2007 Høgskolen i Hedmark). I dette arbeidet ble en gruppe elever ved Elverum ungdomsskole involvert. Vi takker derfor faglærer Olav Nystuen og rektor ved skolen, Astrid Thorstensen for at vi fikk gjennomføre vårt prosjekt i elevenes obligatoriske kunst og håndverkstimer. Vi takker også studentene som studerte Kunst og håndverk 2007–2008, modul Arkitektur og design for deres engasjement ved gjennomføring av praktiske oppgaver og involvering i problemstilling.

Læreplanen i kunst og håndverk (Kunnskapsløftet 2006) for grunnskolen vektlegger arkitektur som et av hovedområdene å arbeide etter. Prosjektet gir svar på hvordan elever og studenter føler dette arbeidet meningsfylt, og hva dette har gitt de av kunnskaper og estetisk vekst, holdninger og refleksjoner. Rapporten er derfor nyttig for undervisere i grunnskole, kulturskoler og alle som er opptatt av optimal og forskningsbasert undervisning innen dette fagfeltet.

Høgskolen i Hedmark
September 2008

Lars Austnes og Walborg Fjeldstad

INNHold

Forord	7
Identitet	11
Begrepet identitet.....	14
Identitet, byggverk og symboler.....	18
Identitet og byggeskikk.....	21
Begrepet byggeskikk.....	26
Begrepet by.....	30
Begrepet bygård.....	31
St.melding nr. 23 (2001–2002).....	33
«Tankeverk – skaperverk – byggverk»	37
Problemstilling.....	37
Prosjektoppgave.....	38
Metode.....	39
Informanter gruppe 1.....	40
Organisering av prosjektet.....	41
Studentarbeider og kommentarer til problemstillingen.....	42
Drøfting.....	49
Informanter gruppe 2.....	53
1. undervisningsøkt.....	54
2. undervisningsøkt.....	56
3. undervisningsøkt.....	56

4. undervisningsøkt.....	57
5. undervisningsøkt.....	57
Eksempler på elevenes praktiske arbeid i prosessen.....	59
Oppgaver utført i gruppa.....	66
Intervju som metode.....	67
Intervju.....	68
Drøfting av svarene.....	72
Konklusjon.....	75
Folk i husan (Bruksnr. 3).....	83
Litteratur.....	85

IDENTITET

Arkitektur er en del av vår kultur og kulturarv. Vi er en del av denne kulturen, og gjennom opplevelse og bevissthet om denne verdien, kan vi øke vår interesse og kunnskap, og dermed styrke vår identitet til den. Bevissthet om kulturarven gjør at vi kan styre forandringer og påvirkninger. Forandringene gjelder både de ytre omgivelsene og det som har med vårt indre å gjøre. En kan si at vi lever våre liv mellom tradisjon og fornyelse. Vi tror at mulighetene som ligger i det å skape med utgangspunkt i arkitekturen, vil være med på å styrke vår identitetsfølelse, både hva som angår oss selv, og vårt forhold til arkitekturen. Denne identitetsfølelsen blir ikke bare nyttig for hver enkelt av oss, men også for samfunnet som omgir oss, av den grunn at samfunnet bygges opp av de verdisystemene som vi selv er med på å utvikle.

Kunst- og håndverk er et kunst- og kulturfag, et middel til opplevelse, kunnskap og personlig vekst. Gjennom opplevelse og kunnskap danner vi grunnlag for begreper. Begrepene kan for eksempel utgå fra arkitekturens mangfoldighet som er sansbare. I arkitekturens mangfoldighet er det mange elementer som kan være med på å stimulere og utvikle vår estetiske oppmerksomhet og gi inspirasjon til skapende arbeid. Vi finner i arkitekturen et mangfold av former med iboende estetiske verdier og estetiske funksjoner som proporsjonalitet, harmoni, balanse osv. Arkitektur bærer i seg gode eksempler på formelementer, og kan dermed være et godt grunnlag for arbeid med estetiske formproblem.

Målsettingen for vår utvalgte elevgruppe og våre studenter var ikke bare at de skulle oppleve arkitektur og skaffe seg kunnskaper om lokale byggverk og stilperioder. De skulle også gripe fatt i sine egne tanker som lå bak opplevelsene, og hva som indirekte var medvirkende til selve opplevelsen. Opplevelsen og de tankeprosessene som ble satt i gang skulle gi inspirasjon og ideer til en skapende prosess. Opplevelsen skapes ikke i et vakuum, den skapes ved engasjement og interesse. Det er et velkjent faktum for de fleste at en er spesielt interessert i noe, skjerpes oppmerksomheten, og gjennom denne kan man danne seg en forståelse av både ytre og indre fenomener. Opplevelse og kunnskap om arkitektur i nærmiljøet kan gi en sterkere følelsesmessig tilknytning til de fysiske omgivelsene, og en kan dermed lettere identifisere seg med stedet. Vi kan i denne sammenheng vise til prosjektet *Husadopsjon Røros*.

Husadopsjon Røros er et samarbeid mellom Røros grunnskole og Rørosmuseet der hver klasse ved grunnskolen har adoptert et fredet hus. Prosjektet setter elevenes forhold til kulturminnevern og verdenskulturminnet Røros i fokus. Elevene skulle blant annet arbeide med vedlikehold på de gamle husene. Vi viser til Husadopsjon Røros på nettadressen:
<http://www.husadopsjonroros.no/>

Vår tidligere miljøvernminister Torbjørn Berntsen var med på å ta initiativet til prosjektet på Røros. Han hevdet at prosjektet handlet om *røtter og identifikasjon*.

Gjennom prosjektet har ungene fått mer respekt for de gamle bygningene og bedre forståelse for hva det innebærer å ta vare på dem. Jo mer aktivt ungene bruker husene, jo mer eiendomsfølelse får de, sier konservator Tone Rygg ved Rørosmuseet.

Den tida du er her på jorda, skal du ikke bruke til å ødelegge det folk har gjort før. Det har noe med ekte dannelse å gjøre, fortsetter Berntsen og smaker på ordet – **Dypere dannelse, tenker jeg vi sier.**

Den gamle Ap-politikeren mener at det ikke er enkelt å være ung i dag. Vi bruker tid på å gjøre dem til bevisstløse forbrukere. Hvis ingen tar tak i det, blir det vanskelig å få dem til å ta vare på kulturminner. (Aftret, 2008, s. 24).

Prosjektet på Røros handler om de viktige kjerneverdiene *lokal forankring*, *bevisstgjøring* og ikke minst *skolering av ungdom*. Skoleverket står i dag overfor store utfordringer. En klar målsetting er en sterkere integrasjon av lokal kultur og historie, som et ledd i en bedre samfunnsforståelse generelt.

I skapende arbeid kan vi sette menneske i sentrum, og alt som skapes er ut fra menneskets premisser. Vi kan på sett og vis si at disse premissene er to-delt i og med at vi arbeider ut fra det analytiske og det intuitive i oss. Vi tror imidlertid at det ikke er premissene som er det avgjørende, men at en først og fremst klarer å skape engasjement og at en virkelig går i seg selv og konsentrerer seg. Det handler om en dypere erkjennelse.

For oss var det sentralt at vi fikk studentene til å engasjere seg og oppleve arkitektur som en kilde til skapende prosesser. Ved å studere, oppleve, lete og søke kunnskap om lokale bygg skulle de finne ut av hvordan de kunne omsette opplevelsen og kunnskapen til en skapende idé. Studentenes skapende arbeid skulle gi uttrykk for hvordan de hadde bearbeidet de personlige forestillingene om arkitektoniske detaljer, og hvordan arkitekturen hadde gitt dem idéer til et personlig uttrykk. Resultatet av uttrykket skulle gjenspeile noe av den konkrete utvalgte arkitekturen som inspirerte dem til ideen.

Elevene i 9. klasse skulle gjennom visuelle bilder utvikle sin observasjons- evne gjennom gjengivelse i tegning av detaljer og elementer som dører, vinduer og perspektiv tegning av selve husene. De skulle også søke etter historisk dokumentasjon og kunnskap om stilperioder. Vi har tro på at gjennom praktisk estetisk arbeid og historisk dokumentasjon kan en bli mer bevisst omgivelsene. Bevissthet og kunnskap om lokal arkitektur kan være med på å øke deres tilknytning til stedet, og oppmerksomhet i et videre perspektiv. I et videre perspektiv kan vi se for oss bevisste typer med et lokalt engasjement når det gjelder arkitektur og utforming av bomiljø. Hvilke forutsetninger som kan være med på å forme arkitekturen vil vi referere til Almaas (2006):

Er arkitekturen en kontinuerlig gjentolkning av bevisste eller ubevisste typer, eller er det uttrykk for personlige fortellinger og intensjoner? Hvis den er det siste, er det da slik at all arkitektur er kunst, skapt av og avhengig av inspirerte individer? Hvis den er det første, er det da slik at meningsfull arkitektur for-

drer enighet? At vi må være enige om hvordan ting bør gjøres? Dersom ideen om en nasjonal arkitektur overhodet skal ha noen berettigelse, må det være fordi den er basert på felles erfaringer, felles verdier, selv om disse er forstått og tolket av individuelle arkitekter og byggherrer. Felles erfaringer må imidlertid ikke nødvendigvis hentes fra fortiden. Vi har også en felles fremtid, felles forhåpninger og felles utfordringer. (Almaas, 2006, s. 9)

Gjennom studentenes og elevenes skapende arbeider, deres studier av byggverk, og deres tilegning av kunnskaper, var det vår hensikt å forsøke og utviklet deres innsikt og forståelse for arkitektur. Elevene og studentene skulle ikke bare studere spesielle bygninger og arbeide med konkrete motiv som skulle inspirere til skapende arbeid, men de skulle også erfare en metode som kunne være med på å utvikle kunnskaper og dermed identitet til lokal byggeskikk. I denne sammenheng vil vi bruke begrepet «*stedsidentitet*» . Hva vi legger i brepet «*stedsidentitet*» samsvarer med hva Berntsen [s.a.] hevder:

Stedsidentitet er der sted og plass møtes, der arkitektur møter kultur.
(Berntsen, [s.a.] s. 18)

Gjennom prosjektet ville vi også prøve å ivareta og utvikle studentenes og elevenes kjennskap til lokale tradisjoner, den hjemlige historie, og de særtrekk som arkitektur bidrar med til lokale kulturelle variasjoner.

Begrepet identitet

Det å kunne utvikle identitet gjennom arbeid med arkitektur er svært sentralt i prosjektet, og vi vil her forsøke å klargjøre hva som kan ligge i selve begrepet identitet. Selve begrepet er vanskelig å definere eksakt. For å få en bedre generell forståelse for hva identitet handler om, har vi valgt å se på hva andre legger i begrepet. Thomas Hylland Eriksen har skrevet følgende om identitet:

Identitet kan sies å være et av språkets vanskeligste ord, selv om det etter hvert er blitt vanlig både i massemediene og i dagligtalen. I filosofien er det et gammelt begrep, men i andre sammenhenger er det nytt. Før 1970-tallet ble det sjelden brukt utenfor fagfilosofenes felt, men i løpet av ganske kort tid er det blitt et av de mest sentrale begrepene både i forskningsmiljøer, i litteraturen og i deler av politikken. Ordet har etter hvert fått så mange, riktignok beslektede betydninger at det er blitt vanskelig å gi det en fullt ut tilfredsstillende definisjon. For å forstå menneskelig identitet, det sosiale selvet, i hele sin fylde og kompleksitet, kan det derfor være nødvendig å bruke kraftige metaforer. Hos en del vestafrikanske folk er skilpadden den viktigste. I likhet med skilpadden, har personer en offentlig og en privat identitet. Når den stikker hodet ut av skallet er den sårbar, men da er den også i kontakt med verden. Når den trekker hodet inn i skallet er den trygg, men samtidig isolert. Metaforer som denne sier noe universelt om hvem vi er som mennesker, men det er ikke lett å peke på nøyaktig hva de sier. Dette kapittelet har til hensikt å gjøre det lettere å forstå hva som står på spill når vi snakker om identitet. Hvem vi er, avhenger av hvor vi er. I dagligspråket har «identitet» etter hvert kommet til å bety det samme eller nesten det samme som etnisk eller nasjonal identitet. Men i andre samfunn enn vårt eget, og i mange situasjoner i vårt eget samfunn, er andre fellesskap enn de etniske eller nasjonale langt viktigere.

Med «individualitet» menes personlig identitet; det som gjør meg unik og forskjellig fra alle andre. Alle mennesker er forskjellige fra alle andre mennesker i en slik forstand; de er til syvende og sist bare identiske med seg selv. Alle de andre identitetene vi måtte ha, tilhørighetene vi måtte føle til ulike fellesskap, holdes sammen og møtes der, i selvet, som naturligvis står i en særstilling i forhold til våre øvrige identiteter. (Eriksen, 1997)

I sin omtale av begrepet identitet ser vi at Thomas Hylland Eriksen også bruker begrepet *tilhørighet*. Vi mener i vår sammenheng at en kan gjennom kunnskap, opplevelse og praktisk estetisk arbeid utvikle sin personlige identitet til lokal arkitektur, og dermed få en følelse av større *tilhørighet* til sitt lokale hjemsted.

Bjørn Rybakken har i sin bok VISUELL IDENTITET definert identitet som følgende:

Identitet er først og fremst hva man faktisk er, hvordan man oppfører seg, hvordan man uttrykker seg og hvor man befinner seg. En fysisk manifestasjon som fungerer i forhold til kvalifikasjoner og kompetanse, uttrykt både visuelt og verbalt på en gitt arena.

Et image er det speilbildet omverden selv former ut fra den gitte identiteten. Et image farges derfor ofte av opinionens egne forutsetninger, og kan være forskjellig fra person til person. Dette gjelder også den visuelle eller sansbare delen av ens identitet.

Identitet fremføres i 3 stadier; gjennom det visuelle, det verbale og det innholdsmessige. *Utseende, tale og oppførsel*. Dette gjelder i like stor grad for nye bekjenskaper som for produkter, bedrifter og begivenheter. Den innbyrdes vektingen av disse tre stadiene kan være svært forskjellig. Man kan av og til godta middelmådig oppførsel hvis bare det ytre, visuelle stemmer og omvendt. Men generelt betyr oppførsel mest. Det er det som gjør et produkt til et godt valg, og som etter hvert kan gjøre et nytt bekjenskap til en venn.

(Rybakken, 2004, s. 12)

Menneskets sanseapparat er skapt for underbevisst å kunne identifisere omgivelsene. Innlærte koder for hva noe er, og ikke er, er helt sentralt når det gjelder å kunne navigere sosialt og i forhold til omgivelsene på en enkel måte.

Til enhver tid å måtte evaluere synsinntrykk ved hjelp av intellektet er noe vi innerst inne ikke ønsker. Mennesket har rett og slett et generelt ønske om å kunne leve enkelt og greit, og navigere i forhold til omgivelsene ved hjelp av sansene. Ellers opplever vi underbevisst fremmedgjøring, vi terger vårt eget sanseapparat.

(Rybakken, 2004, s. 17)

I Aschehoug og Gyldendals leksikon (1995) finner vi følgende definisjon på identitet:

I psykologien brukes identitet om den del av personens selvoppfatning som oppleves som særlig sentral, ekte og typisk for vedkommende. «Å finne sin identitet» vil si å danne et selv bilde man føler man kan akseptere og leve opp til, og så etablere en livsstil som svarer til dette bildet.

I samfunnsvitenskaper som sosialantropologi har man en mer utvidet forståelse av begrepet identitet. Her utvides perspektivet til å se individets selvforståelse og posisjonering i relasjon til gruppefenomener som sosial, kulturell eller etnisk identitet. En del kritikere har hevdet at begrepet er for statisk, som om identitet skulle være en fast egen-skap hos en person eller gruppe. Disse har i større grad interessert seg for selve identifiseringsprosessen.

(Aschehoug og Gyldendals, 1995, s. 395)

Når antropologer snakker om identitet, sikter de ofte både til personlig identitet og gruppeidentiteter på forskjellige nivåer av skala (fra det helt lokale, til de helt globale).

Identitet er det et menneske «identifiserer» seg med, det man ser seg selv som «identisk» med, det som er «identisk med seg selv», og derfor gjenkjennelig som «meg». Hvis vi med «meg» mener en enkeltperson, et individ, så har individet en unik, psykologisk identitet, men hvis vi mener et «oss» – en vennegjeng, en familie, en by, en minoritet, en nasjon – så har gruppen en felles identitet; dens medlemmer er blitt enige med seg selv om at de er en gruppe, at de har noe felles, i kraft av at de alle for eksempel er dansker, eller alle jobber ved samme fabrikk, eller alle tilhører familien Hansen. (Nilsen, 2000)

Ut fra de sitatene og definisjonene vi har valgt å ta med, har vi tolket at begrepet identitet kan ha følgende innhold:

- identitet handler om å kunne identifisere seg med omgivelsene og dermed stedet
- identitet handler om det individuelle, private og sosiale
- identitet handler om hvor man befinner seg lokalt og globalt
- identitet handler om hvordan man uttrykker seg når det gjelder det visuelle, verbale og adferdmessig

I arbeidet med arkitektur ville vi forsøke å få svar på om en kan fremmane en følelse av å høre til et sted, og dermed lettere kunne identifisere seg med omgivelsene. Føler man tilhørighet til et sted mener vi at man også vil føle større trang til å sosialisere seg og dermed selv ta initiativ til å delta på ulike kulturelle arenaer. Gjennom deltagelse på ulike kulturelle nivå kan man utvikle sin identitet ved måten en lærer å tenke, føle og handle på som har sine røtter i den kulturtradisjonen en tilhører. I kunnskapsløftet generell del *Det meningsøkende menneske i kapittelet Kulturarv og identitet* finner vi samsvar med vår tenkning.

Utviklingen av den enkeltes identitet skjer ved at en blir fortrolig med nedarvede væremåter, normer og uttrykksformer. Opplæringen skal derfor ivareta og utdype elevenes kjennskap til nasjonale og lokale tradisjoner – den hjemlige historie og de særdrag som er vårt bidrag til den kulturelle variasjonen i verden.

(Utdanningsdirektoratet, 2006, s. 4)

Identitet, byggverk og symboler

I enkelte verdensbyer kan vi finne markante symboler eller kjennetegn. Det er ikke i form av en logo eller et figurmerke, men et virkelig håndfast landemerke. Disse landemerkene kan vi forbinde med vår kjennskap og kunnskap om den spesielle byen. Prøver vi å komme på noen byer og steder rundt omkring i verden, dukker de stedene som er forankret med et slikt symbol tidlig opp.

Eiffeltårnet i Paris er kanskje det aller beste eksempelet på et markant symbol. Tårnet har blitt et symbol for hele Frankrike, og franskmennenes sans for dristighet og skjønnhet. Tårnet som opprinnelig skulle stå i et par år, er nå godt over hundre. Tenk hva det må koste av både penger og teknologi å vedlikeholde det, men kanskje symbolverdien betyr mer enn penger.

I London finner vi Big Ben og Tower Bridge. Golden Gate Bridge plasserer San Francisco på kartet. Sidney i Australia symboliseres gjennom sin opera. Egypt har pyramidene. Moskva kan skilte med Den røde plass og India med Taj Mahal, som for øvrig ansees som verdens vakreste bygning. Den kinesiske mur er det eneste byggverket som kan skimtes fra månen. Akropolis er synonymt med Athen i Hellas. Pisa har et hellende klokketårn. Kan også i denne sammenheng nevne Japan som har den 3776 meter høye vulkanen Fuji, som for øvrig betyr fjell på japansk, og USA og New York som har Frihetsgudinnen. (Rybakken, 2004)

Vi har nevnt noen storslåtte byggverk rundt om kring i verden som er viktige nasjonale identitetssymboler. I 2008 fikk Oslo sitt nye Opera- og balletthus. Dette unike bygget som er satt sammen av hvit marmor og glass ligger helt ned til sjøen og danner et særegent landemerke. Den Norske Opera er et bygg for hele nasjonen, et bygg man kan identifisere seg med. Arkitektfirmaet Snøhetta har utformet bygget og noen mener at det er det beste Snøhetta har laget. I Dagbladet 04.04.08 uttalte sivilarkitekt Einar Bjarki Malmquist følgende:

Det beste Snøhetta har laget, sier sivilarkitekt Einar Bjarki Malmquist om den nye operaen. Han kaller bygget et nytt hjertekammer i Oslo, og et utstillingsvindu for norsk arkitektur og håndverk.

Det første som møter oss er hvite marmorflater og spennende linjer. Ja, og et tak og en plass som kan brukes til mye forskjellig. Inntrykket er av et bygg som både er tiltalende og som åpner for en bruk som kan berike byen med mange uventede hendelser.

Foajeen er transittsonen mellom landskapet med fjorden på utsida og det fantastiske som skal skje i salen, det man står og gleder seg til. Hele foajehallen og det som knytter seg til den, balkongene og pauseoppholdsarealene, byr hele tida på denne tette kontakten mellom inne og ute. Her er vi omgitt av få materialer – stein, tre, betong,

glass – men alle er håndverksmessig spisset til det beste. Alle steder i dette bygget er det utviklet egne detaljer som er med på å understreke de kvalitetene vi står overfor. Og materialvalget er så finurlig at dette er et bygg like mye for kroppen som for øyet.

Salen er en klassisk «hestesko» der vi skal sitte i mørket og følge med i det som foregår på scenen, og hensynet til å oppnå best mulig akustikk har i stor grad bestemt salens form og valget av materialer. Også her er alt valgt med omhu og gjennomført på høyt håndverksmessig nivå. Det er veldig hyggelig at det er et båtbyggeri i Norge som har levert treelementene, det er viktig å bruke store prosjekter som operabygget for å utvikle håndverkstradisjonene våre. Hele operaen er godt eksempel på akkurat det, og salen er industrimessig og håndverksmessig veldig inspirerende.

At dette er et bygg som fungerer. «Baksiden» av bygget, med alle verkstedene, prøvesalene og kontorene, er åpenbart laget med høy grad av brukermedvirkning, og virker veldig gjennomført. Dette er viktig, for alt som skal presenteres på scenene og forhåpentligvis gjøre dette bygget levende, skal lages her. Og da må arkitekturen være med på å inspirere dem som i neste omgang skal inspirere publikum. Jeg vil si at dette bygget er en gave til Oslo, et nytt hjertekammer i byen, og et internasjonalt utstillingsvindu for norsk arkitektur og håndverk. (Mosnes, 2008)

Opera – og balletthus. Foto: Walborg Fjeldstad

Identitet og byggeskikk

Arkitekturen i byen Elverum er et sentralt tema i oppgaven. Viser til rapport HHE nr. 9–2007 «*Tankeverk – skaperverk – byggverk*», som er en del av dette prosjektet. Rapporten ble utarbeidet med den hensikt å gi vår elevgruppe ved Elverum ungdomsskole basiskunnskaper om arkitektur i nærmiljøet i Elverum og videre inn i en generell stilhistorisk sammenheng.

For å få en bedre forståelse for begrepene by og byggeskikk og hvordan en by utvikler seg, har vi i denne delen av oppgaven valgt å ta utgangspunkt i etnologien. Vi vil ut fra et etnologisk synspunkt gjøre rede for noen hovedtrekk innenfor byggeskikk og bystudier. Hensikten er ikke å gi en fullstendig dekkende historikk, verken for bystudier eller for byggeskikkforskning, men belyse noen generelle hovedtrekk innenfor dette feltet, og dermed få bedre forståelse for hvordan en by utvikler og forandrer seg.

For mange mennesker er gamle hus, på museer eller i eget nærmiljø, det mest konkrete møtet med fortida som de opplever. Hus er i denne sammenheng enestående som kilder. De kan bli inngangen til interesse for og kunnskap om fortida. Det blir oppgava til oss i de historiske faga å sette denne kildetypen inn i en større kildesammenheng, og formidle dette mer helhetlige perspektivet videre.

(Horgen, 1991, s. 46)

Vi har valgt et etnologisk tilsnitt på grunn av den opprinnelige historien til Elverum. Etnologien handler om studier av folk og folkekulturen. Den første faste bosettingen og grunnlag for bebyggelse i det som er Elverum tettsted, synes å grunne seg i bondekulturen, jordbruk, Christianfjeld Festning og Grundsetmarkedet. Viser vi til HHE Rapport nr. 9–2007 s. 79, der Fjeldstad beskriver Elverums utvikling og opprinnelse.

Etnologien har stor del av sitt opphav fra nasjonalromantikken og 1800-tallets nasjonsoppbygging. Fagområdet handler om dokumentasjon og bevaring av utdøende fenomener. Det skulle være et svar på de ytre truslene folket og folkekulturen ble utsatt for når det for eksempel gjaldt industrialisering og urbanisering. Området innen for faget skulle avspeile en utviklingspessimistisk retning med antiurbane holdninger.

Bystudier har i etnologien ikke vært et prioritert område. Årsaken til dette ligger antakelig i fagets intensjon det vil si et ønske om å studere helheter og sammenhenger over lengre tid. Dette forutsetter relativt statiske og stabile samfunnsfenomen. Byen som fenomen er komplisert på grunn av at den er preget av mangfold, motsetninger og endringer som det er vanskelig å få oversikt over.

Anne Louise Gjesdal Christensen var den første norske etnologen som interesserte seg for bystudier, og hun tok opp byen som etnologisk forskningsfelt. Gjesdal Christensen hadde en forståelse av byen som et fenomen med kultur og livsform som var skapt av mennesker. Hennes studier av byen var ut fra to vinklinger som var innbyrdes forbundet med hverandre, det menneskelige og det materielle. Hun satte mennesket i sentrum og holdt fast på en kulturforståelse og en erkjennelse om at sammenhengen handlet om mennesket og de materielle omgivelsene og mellom liv og form. For henne var

det viktig med en total forståelse av byen. Anne Louise Gjesdal Christensen inkluderte byen i den folkelige kulturen.

Bystudier har i dag etablert seg som et viktig forskningsfelt. Studier av en by er et komplisert fenomen som forutsetter en tverrfaglig innsikt og et utvidet begrepsapparat. Man kan si at byen er et studiefelt som har mye å hente i en tverrfaglig sammenheng. Studier av en by kan bety forskjellige ting, og for å belyse dette nærmere har vi valgt å sitere Austnes (2003):

...studier i by, det vil si studier av byens virksomheter. Byen er her det geografiske utgangspunktet hvor et aktuelt fenomen er lokalisert. Den er en bakgrunnsfaktor, og ikke i seg selv gjenstand for undersøkelse. Men bystudier kan også bety studier av by, det vil si studier av det særegne ved byen, det som karakteriserer byen og det urbane miljøet. Bystudiene kan deles inn i seks grupper, klassifisert etter hvilket hovedperspektiv de har. Jeg vil her bare kort nevne de ulike gruppene: Byggeskikkstudier – byen som fysisk miljø: dette er studier av byens byggeskikk, av bygningene og deres form. Bygningers kommunikasjonsaspekt: dette er studier av boligens funksjon som identifikasjonselement i den kulturelle kommunikasjonen, og av boligens rolle i kommunikasjonsprosesser. Byområder som ledd i og resultat av adferd: dette er studier der bebyggelsen tolkes som resultat av menneskers handlinger, og bygningene blir betraktet som materialisert historie. Byen som prosess – byplan og byutvikling: dette er studier knyttet til byplanlegging og byutvikling. Byens virksomheter: dette er studier der problemstillingene blant annet er knyttet til arbeidsliv, kvinners levekår og byens formelle og uformelle institusjoner og organisasjoner. Byspesifikk adferd: dette er studier av forskjellige måter og metoder folk utvikler for å overleve i by. (Austnes, 2003, s. 7)

Da de første etnologiske bystudiene kom var det undersøkelser av byens materielle form og det fysiske miljøet. Studiene handlet om byggeskikk der en studerte bygningene i byen.

Byggeskikkstudiene var lagt opp i samsvar med tidligere, tradisjonelle byggeskikkstudier, der bygningenes form stod i fokus. Man var opptatt av spørsmål som:

- Hva skaper formen og hvordan den fungerer?
- Hvilke trekk i byggeskikken holder seg konstant og hvilke endrer seg?
- Når skjer endringene og hva forårsaker dem?
- Hva kan bygningene fortelle om bruk og endringer i bruk?

Byggeskikkstudier har en lang tradisjon i Norge, og et sentralt tema var forskningen av bygningene. Det var med bakgrunn i denne forskningen vi har valgt et etnologisk tilsnitt. Byggeskikkforskning i moderne forstand begynte i Norge med Eilert Sundt og artikkelsamlingen *Om bygnings-skikken på landet i Norge 1976*. Eilert Sundt var pioner som bygningsforsker også i internasjonal sammenheng. Arbeidene hans utgjør i dag en hovedplattform for vår kunnskap om den folkelige byggeskikken. Han var mest opptatt av det allmenngyldige og lovmessige ved byggeskikken. Sundt hadde et kulturelt breddeperspektiv som omfattet allmennhetens hus og boliger. Det primære var den folkelige byggeskikken på landsbygda. Utgangspunktet for hans studier av byggeskikken var for å bedre de sosiale forholdene. Sundt så husene som uttrykk for sosiale og samfunnsmessige forhold, og han var mest opptatt av livet som utfoldet seg inne i husene.

Samtidig med Eilert Sundts studier av byggeskikken startet også utforskningen av den norske bygningsarven. Denne perioden preget nasjonalromantikens søken etter bekræftelse på den nasjonale storhetstiden. I dette arbeidet var også Fortidsminneforeningen aktiv, og antikvar Nicolay Nicolaysen var den førende i dette dokumentasjonsprogrammet. Han arbeidet i en antikvarisk tradisjon med høye krav til kildeverdi. Nicolaysen samla dokumentasjon, mens Sundt samlet kunnskap.

I hovedsak har studiet av byggeskikken beskjeftiget seg med objektorienterte studier, og eksisterende bebyggelse har vært forskernes primærkilde. Studier av denne art har kombinert tradisjonell historisk kildeforskning med feltstudier. Austnes (2003) hevder følgende:

Bygningene har vært både kilde og studieobjekt på samme tid, enten oppgaven har vært å undersøke enkeltbygninger eller å gjøre komparative studier av flere bygninger. For bygningshistorikeren interesserer det enkelte byggverk mindre enn mønstrene eller skikkene som det reflekterer. Ved komparative studier av flere bygninger løftes forskningen opp på et mer generelt nivå, som igjen åpner for spørsmål om typologi, mønstre, sammenheng og utviklingsforløp. Typologiske kategorier kan reflektere mønstre. Deretter kan det spørres etter utbredelse i tid, rom og sosialt miljø av typer eller fenomener. Likheter innen kronologisk, geografisk eller sosial utbredelse reiser spørsmål om sammenhenger og om utvikling. Studiet og tolkningen av byggeskikkens utviklingsforløp må igjen sees i lys av de forklaringsmodeller som har dominert kulturforskningen i alminnelighet. Ulike forklaringsmodeller har derfor preget studiet av byggeskikken. (Austnes, 2003, s. 10)

Det var den evolusjonistiske forklaringsmodellen og den typologiske metode som dominerte forskningsfeltet fram til mellomkrigstiden. Evolusjonismen er ideen om en rettlinjert utvikling fra det enkle og opprinnelige til det sammensatte og kompliserte, fra et primitivt stadium til et mer utviklet. Forskning til Eilert Sundts var preget av evolusjonismen, den typologiske metode og utviklingslærens tankemodell. Han dannet seg en oppfatning av hvordan byggeskikken hadde utviklet seg ut ifra en typologisk synsvinkel.

I mellomkrigstiden kom en ny periode med aktiv innsats i studiet og utforskningen av norsk byggeskikk og bygningshistorie. Perioden var preget av kulturhistoriske undersøkelser med kartlegging av kulturgrenser og utbredelsesområder. Norsk Folkemuseum med forskere som Gisle Midttun, Halvor Vreim og Hilmar Stigum var et sentralt fagmiljø i dette arbeidet. Historisk Museum i Bergen satte i verk store kulturgeografiske registreringer under ledelse av Robert Kloster, og Riksantikvaren med navn som Harry Fett. Evolusjonismen ble i 1930–1940-årene erstattet av den diffusjonistiske forklaringsmodellen. Diffusjonismen er teorien om spredning av kulturelementer fra sentrum mot periferi. Denne teorien går ut på at kulturen er sammensatt av elementer som kan skilles fra hverandre og analyseres hver for seg. De enkelte kulturelementene analyseres, og man fastslår deres alder og opprinnelse. Man går fra detaljanalyse til slutninger om de store linjer og sammenhenger i kulturutviklingen.

Den funksjonalistiske forklaringsmodellen fra 1950-årene gjorde seg også gjeldende innenfor byggeskikkforskningen. Funksjonalismen var en kritikk av evolusjonismen og diffusjonismen, som la til grunn en for mekanisk oppfattelse av kulturen og dens utvikling. Evolusjonismen og diffusjonismen hadde en tendens til å betrakte kulturelementene isolert. Disse ismene tok ikke hensyn til at det dreide seg om ting eller institusjoner som hadde vært brukt av mennesker, og som hadde utfyllt bestemte funksjoner i menneskenes dagligliv. Funksjonalismen innebar en forskyvning i retning av studier av kulturelle helheter i fortid og nåtid, og av samspillet mellom kulturens bestanddeler, det vil si sammenhengen mellom de forskjellige sidene ved kulturen og dens kulturelle ytringer, det materielle, det sosiale og det åndelige (Austnes, 2003).

Begrepet byggeskikk

Begrepet byggeskikk forteller noe om hvordan folk har bygget og innredet husene sine. Når vi snakker om lokal byggeskikk ser vi på den spesielle stilen som har utviklet seg på et bestemt område. Det handler om å følge historien om hvordan spesielle bygninger har blitt til, og hvordan de har endret seg over tid. I arbeid med elevene på ungdomstrinnet erfarte vi hvor opptatt de ble av hvordan Elverum så ut før byen ble bombet under andre verdenskrig. Elevene hadde gjennom bilder oppdaget at arkitekturen var forandret og syntes byen var «flottere» før. Mange av husene var da oppført i sveiserstil og jugendstil. Dette kan tyde på at den kommende generasjon har sans for arkitektur med dekorative særpreg. Elevene var også opptatt av hvorfor enkelte bygg hadde forandret fasade. Elevenes svar ble av en generell karakter. For å få en bedre forståelse av hvorfor arkitekturen forandrer seg, vi vil i denne sammenheng referere til Almaas (2006):

Et land er først og fremst en rekke forutsetninger. Sosiale, historiske, klimatiske, økonomiske, juridiske, topografiske og så videre – det er disse forutsetningene som former arkitekturen, heller enn en bestemt «stil» eller en kodet visuell identitet. Uttrykket «arkitektur i Norge» gir derimot inntrykk av at et land ikke er en samling geografiske og kulturelle fakta men et slags rom, klart definert av vegger. (Almaas, 2006, s. 9)

Eilert Sundt lanserte begrepet byggeskikk, og i studier av bebyggelsen på landsbygda oppdaget han et ordnet og enhetlig mønster i den ellers uregelmessige bebyggelsen. Byggeskikk på landsbygda utgjorde et komplisert system av kollektive etiske og estetiske regler. På landsbygda fantes det ikke bare en byggeskikk, men i likhet med språket og dialekter kunne måten å bygge variere fra bygd til bygd. Ulike skikker i ulike regioner ble tilpasset sine spesielle omgivelser.

Gamle bondesamfunn på landsbygda var preget av stabilitet og kulturell integrasjon, det var et tradisjonsbundet samfunn som i stor grad var preget av enighet i målsetninger, oppfatninger, normer og verdier. Det en kan se i slike velintegrerte samfunn er at man kun velger en løsning blant flere mulige løsninger når det gjelder bygningskonstruksjon. Det var derfor vanlig når det skulle bygges hus at man bygde etter skikken.

Sundt hadde derimot tilegnet seg en annen forestilling når det handlet om byene. Når bymessige bebyggelser var under etablering var normene for den rette måten å bygge på ofte mye løsere, man var ikke bundet av skikkens makt, og man hadde derfor større frihet til å velge mellom forskjellige løsninger. Når det skulle bygges hus, bygde hver etter sitt eget hode.

På grunn av friheten til å bygge ut fra egne løsninger oppstod det systemer som regulerte hvordan hver enkelt fikk bygge i byen. Det ble etter hvert etablert bygningslover når det galt byplanlegging. Dette var regelsystemer med helt andre forutsetninger og betingelser enn hva tilfellet var med byggeskikken på landsbygda. Det var regler som kom på grunn av ulike behov og skapt av samfunnsutviklingen. Reglene bar derfor preg av tidens politiske, økonomiske, kulturelle strømninger og av tidstypiske forestillinger og tenkemåter.

Byene ble til som et resultat av sentralmaktens forsøk på å kontrollere handel og håndverk for å øke statens inntekter. Utviklingen av byene førte også etter hvert til et stort behov for å kontrollere byenes fysiske utforming og utvikling. Byene fikk ikke lenger vokse og utvikle seg fritt. Byutvikling ble underlagt regulering og offentlig kontroll av byggevirkosomheten. Bygningslovgivningen og byplanleggingen begrenset valgmulighetene, og sentraldirigeringen førte utviklingen av byene i retning av et ordnet mønster og regelmessighet.

Byggeskikk kan forstås som mønstre for hvordan hus formes, brukes og oppfattes. Mønstrene varierer etter tid, sted og sosialt miljø. Utgangspunktet er hvordan mennesker bygger husene sine. Husenes form er nært knyttet til deres funksjon. Det legges også vekt på hvordan mennesker bruker husene sine. Byggeskikkbegrepet inkluderer derfor også begrepet bruksskikk. Men huset er ikke bare en bygning hvis funksjon er å gi oss tak over hodet. Det har også en kognitiv side. Et hus må oppfattes som en institusjon med et bredt spekter av kulturelle, sosiale, økonomiske og symbolske funksjoner. Huset er et medium som kommuniserer kulturell tilhørighet, og et middel til bekreftelse av beboernes identitet. Det vakre og det representative er derfor like viktig som det praktiske og det funksjonelle. Innenfor et gitt samfunn finnes det derfor en serie av mønstre for hvordan husene kan bygges, et kulturelt vokabular som man kan ta i bruk for å gi uttrykk for hvem man er eller ønsker å være.

Mange eldre hus kan være et resultat av endringer. I løpet av kortere eller lengre perioder kan det i et hus komme et misforhold mellom form og innhold, som igjen vil føre til nye endringer. Først og fremst endres husene ved ombygging og påbygging, og hvert enkelt hus får sin individuelle historie. Det ligger også ofte generelle endringsmønstre som gjentas fra hus til hus. Man kan si at et gammelt hus er et historisk dokument. Husenes forandringer, reparasjoner og slitasje er et dokument til kunnskap om individuelle hendelser, og prosesser av mer allmenn karakter. Disse generelle endringsmønstrene danner grunnlaget for begrepet endringsskikk.

Begrepet endringsskikk er sentralt når man skal beskrive byggeskikken. Endringsskikken innebærer at byggeskikken ikke bare betraktes som et statisk fenomen, men som en pågående prosess. Endringsskikken må oppfattes som en sammenhengende prosess i tid, ikke som uavhengige, atskilte stadier. Når man ser på byggeskikken som en prosess innebærer det ikke bare et annet syn på husene, men også et annet syn på menneskene. Menneskene blir historiske aktører eller kulturskapere, ikke bare historiske statister eller kulturbærere som repeterer kulturelle mønstre. Byggeskikk kan man si er en prosess, den utvikles i spenningsfeltet mellom ulike motsigelser, og det vil alltid kunne påvises faktorer som kan føre til endringer. I etnologien brukes begrepet byggeskikk som en motsigelse til arkitektur.

Byggeskikken tilhører den folkelige og konkrete tradisjonen. Den er erfaringsbasert og formes, tilpasses og skaper løsninger på stedet. Gjennom konkret utprøving viderefører den tradisjoner. Kunnskapen overføres i konkrete situasjoner på byggeplassen. Arkitekturen tilhører den lærde og abstrakte tradisjonen. Den skaper løsninger på tegnebrettet, og den blir til som en abstrakt prosess som ledd i en vitenskapsbasert kunnskapsforståelse som følger internasjonale trender og ideologier. Den tar symboler som skrift og tegninger til hjelp for memorering og overføring av kunnskap. Overføringen av kunnskap foregår i spesielle institusjoner som arkitektthøyskoler. Skillet mellom byggeskikk og arkitektur er et skille på et rent deskriptivt grunnlag. Det ligger ikke noe estetisk vurdering til grunn for distinksjonen. Begrepet byggeskikk brukes om den folkelige og alminnelige kulturen som en motsigelse til den mer elitepregete eller offisielle kulturen som den kulturelle overklassens arkitektur. Skillet må ikke forstås som noe absolutt, men som en hjelp til å tydeliggjøre kulturelle motsigelser og klassemessige og sosiale kontraster i bygningshistorien. Det er altså et skille med et klart klasseperspektiv mellom to tradisjoner som løper parallelt gjennom historien. Disse to tradisjonene har levd side om side i en lang periode. Samtidig har det vært en utviklingsprosess med en gradvis overgang fra byggeskikk til arkitektur. Man kan dele bygningsmiljøet inn i ulike aspekter der den lærde, abstrakte tradisjonen gradvis har overtatt for den folkelige byggeskikken på forskjellige tidspunkter. Når det gjelder byplanen ble den preget av reguleringer av gater og bygninger. Byene var det område hvor arkitekturen først kom til å spille en dominerende rolle, og bygningsmaterialene og teknologien var det feltet hvor den folkelige byggeskikken lengst holdt stand (Austnes, 2003).

Begrepet by

Begrepet by er det ulike oppfatninger om. Noen definisjoner betoner en del karakteristiske trekk som tetthet, størrelse og sammensetning. Tetthet er avstanden mellom husene, størrelse er innbyggertallet og sammensetning har med næringsveiene å gjøre.

Mats Hellspong en svensk etnolog har forsøkt å gi byen en definisjon:

Han skriver at geografisk menes med en by en viss bebyggelsesform, kjennetegnet med planmessig anlagte gater og en relativt tett og omfattende samling av hus. Økonomisk karakteriseres byen av arbeidsdeling mellom innbyggerne og av at handel og håndverk har stor betydning, men jordbruk er begrenset. Administrativt er en by en kommunal enhet som er skilt ut fra det omliggende landdistriktet og gitt spesielle privilegier. Han skriver videre at sosiologiske definisjoner betoner at det essensielle for byen er konsentrasjonen av et stort antall mennesker i et begrenset område som befolkningen skal være sysselsatt i andre næringer enn primærnæringene. Felles for de fleste definisjoner av byen er at de innlemmer to eller tre av disse kriteriene, og legger til noe mer. (Austnes, 2003, s. 19)

Det er vanskelig å finne kriterier som har gyldighet for alle byer som helhet, men en kan peke på en del karakteristiske trekk som nærhet i rom, et visst antall innbyggere og et allsidig og spesialisert arbeidsliv. Man kan si at en by er et komplisert fenomen, en sammensatt enhet preget av mangfoldighet og motsetninger som stadig er i utvikling. Byer er forskjellige fenomener med ulike roller i forskjellige kulturer og til forskjellige tider. Bygårdene er et resultat av menneskers handlinger og formet etter ulike behov, holdninger og ideer av de menneskene som bodde i byen. Oppfattelsen og definisjonen av begrepet by kan være til hjelp å forstå og forklare byens historie.

Begrepet bygård

Begrepet bygård kan ha ulikt betydningsinnhold. Innhold i begrepet kan gis etter hvilken type by og tidsepoke. Bygård et betydningsinnhold som dekker forskjellige og varierende bygningstyper. Bygårder viser også forskjeller i form og funksjon og variasjon i tid, rom og sosialt miljø. En bygård kan bestå av bygninger som hører til en eiendom uansett hvilken funksjon de rommer. En forutsetning er at eiendommen ligger i et område som defineres som en by.

Det virker som byggeskikken i byene var i utgangspunktet tilnærmet lik byggeskikken på landsbygda, og som en følge av dette hadde bebyggelsen i byene mange fellestrekk både i form og funksjon med bebyggelsen på landsbygda. Men fra å ha fulgt skikkene på landsbygda utviklet det seg gradvis andre mønstre i byene. Innbyggerne i byene frigjorde seg mer og mer fra jordbruket i takt med at de andre næringer fikk større betydning. Det ble etter hvert slik at byene skilte seg gradvis fra den tradisjonsbundne byggeskikken og landsbygdas forbilder, og utviklet seg mer i retning av en mer utpreget bymessig byggeskikk. Bebyggelsen i byene skiftet derfor karakter, og fikk et mer urbant særpreg. Det kan også nevnes at utviklingen av bygningstyper som ble etablert i byen fant etter hvert veien fra byen ut til landsbygda.

Bygården i den førindustrielle byen viser flere karakteristiske trekk både i form og funksjon:

1. Bygården består av et kompleks av bygninger, med flere forskjellige bygningstyper som tjener ulike funksjoner.
2. Bygården har vanligvis en funksjonsblanding, ofte med en kombinasjon av bolig, borgerlig næring, husdyrhold og i varierende grad også åkerbruk.
3. På grunn av et begrenset areal er bebyggelsesstrukturen i bygården tett. Bebyggelsen danner ofte karrèanlegg, hvor bygningene er samlet rundt et åpent gårdsrom med innkjøring fra gata.

4. Et annet fellestrekk er inndeling av bygården i enheter etter de forskjellige bygningenes funksjoner, i en forgård, en bakgård og eventuelt også en hage.
5. Hovedbygningen eller bolighuset ligger nesten uten unntak i forgården mot gata. Den er bygårdens ansikt utad, og har derfor vanligvis en offentlig og representativ karakter.
6. Uthusene ligger i bakgården. De har en mer funksjonell, økonomisk karakter.
7. Til sist kan det nevnes at bygården – så langt den omfattes av borgerne – også er underlagt sentraldirigering.

Den førindustrielle bygården er en funksjonell enhet sammensatt av mange forskjellige bygninger som skal tilpasse seg spesielle formål. På landsbygda finner man mange av de samme bygningstypene. De funksjonelle behovene var i stor grad de samme i byen som på bygda. I bygården var det også vanlig å drive en form for næringsvirksomhet som krevde spesielle bygningstyper. Om bygårdene kan man også si at de har et urbant særpreg. Byens form kan sies å være summen av alle de enkelte bygårdene med deres bygninger. I et gitt samfunn kan man si at byggeskikken ikke opptrer isolert, men som et fenomen som har sammenheng med en større kulturell, sosial, økonomisk og økologisk kontekst. (Austnes, 2003).

St.melding nr. 23 (2001–2002)

Vi har valgt å referere fra St. melding nr. 23 (2001–2002) på grunn av at vi mener den beskriver hvor viktig kulturminner er for kunnskap om og opplevelse av et sted. I kap. 5.1.2. Identitet ved vern og bruk av kulturmiljøer og kulturminner hevdes det følgende:

Stedene bør utvikles ut fra sine særegenheter og historiske kvaliteter som vakre, mangfoldige og miljøvennlige samfunn. Kulturmiljøer og kulturminner er grunnleggende for byers og steders identitet og særpreg. Bygningsmiljøer og andre historiske spor kan hjelpe oss å forstå sammenhengen i by- og tettstedsstrukturene og hvordan stedet vokste frem.

I det offentlige rom og i den mindre bygnings- og gateskalaen vil kulturminner ofte utgjøre spennende og inspirerende utgangspunkt også for nye bygg og anlegg. Kulturminner er en viktig kilde for kunnskap om og opplevelse av stedet. De bidrar til å skape forankring og tilhørighet gjennom å fortelle om tidligere generasjoners samfunn og levekår. Det er i lokalmiljøet barn og unge får sin første kunnskap og erfaring om de fysiske omgivelsene og hvordan samfunnet i dag tar vare på det vi har fått overlevert gjennom historien.

Kulturmiljøet bør benyttes aktivt som ressurs for ny vekst i byer og tettsteder. I mange sammenhenger ser vi nå at kulturmiljø er et viktig profilerings- og utviklingselement i byenes og stedenes konkurranse om nye etableringer og menneskelige ressurser. Byer og tettsteder med en levende og mangfoldig kultur og attraktive bo- og leveområder er blitt vinnere når det gjelder å tiltrekke seg næringsvirksomhet, folk og aktiviteter. Rekken av nyetableringer langs Akerselva Miljøpark er eksempel på dette.

De mest vellykkede og attraktive omformingsprosjektene tar utgangspunkt i de verdiene som ligger i det eksisterende kulturmiljøet og utvikler dette videre. Ved å rehabilitere og ta i bruk eksisterende bygninger og anlegg, eventuelt i kombinasjon med nye bygg, kan en oppnå både en kvalitetsmessig og økonomisk gevinst. Materialkvaliteten i

eldre bygninger er ofte fullt på høyde med tilsvarende nye materialer, og eldre bygg er også konstruert slik at det er mulig å bygge om og reparere de enkelte bygningsdelene. De historiske miljøene har ofte et intimt bygningsmiljø, gode offentlige rom og et levende preg som bør utnyttes.

Kommunen har som plan- og byggesaksmyndighet en viktig rolle i å avveie ulike hensyn og utforme lokale utviklingsalternativer. Å finne balansen mellom å ta vare på verdier og skape nye, samtidig som særpreg og funksjonalitet ivaretas, er en stor utfordring for alle involverte myndigheter. Klarhet fra kommunen i hva en vil bevare og retningslinjer for ny byforming er viktige signaler for å skape forutsigbarhet for næringsliv og ny byutvikling.

(Miljøverndepartementet, 2001)

Vi vil avslutte dette kapitlet med et sitat fra Sverre Fehn i forbindelse med planleggingen av Aukrustsenteret, der han beskriver noe av prosessen angående utformingen av bygget. Sitatet har en fin overgang videre inn i vårt arbeid med studenter og elever. Sitatet inneholder og bekrefter vår oppfatning av hvilke faser og dimensjon en skapende prosess kan bestå av.

Veien til byggeplassen gikk gjennom Østerdalens skoger – med morgenlyset som siles mellom furustammene, elven Glomma som siger gjennom det bløte landskapet, vannet som danner de klare speilflater over de stille sandbanker og steingjerder rundt kirkenes gravplasser...

Så ved reisens slutt hadde bygget funnet sine materialer; steiner til tørrmurene, sanden til de konstruktive betongelementer, det slipte betonggulvet, furuen som alt trearbeidet er formet av. Og mellom alt dette spenner glasset som en gjennomsiktig hud. En snur seg, ser tilbake og tenker at arkitekturen iscenesetter landskapet. Den gir deg solnedgangen fra promenaden som ligger i kornåkeren, og lysets skiftende kvaliteter på Tronfjellets store fjellrygg.

(Nasjonalmuseet [s.a.] s. 9)

Aukrustsenteret. Foto: Ivar Thoresen

«TANKEVERK – SKAPERVERK – BYGGVERK»

Nærmiljøet som arena for å skape identitet og kunnskap om kulturarven. En materialisering av opplevelse, refleksjon og praktisk arbeid. Følger for dannelse av holdninger og estetiske verdier.

Problemstilling

Kan kunnskap om lokale byggverk og estetisk arbeid være med på å skape identitet og tilhørighet til et sted?

Bakgrunn for undersøkelsen er Kunnskapsløftet – fag og læreplaner 2006, der mål for opplæring innen arkitekturområdet i faget kunst og håndverk er at eleven skal kunne:

- beskrive særtrekk ved bygninger i nærmiljøet og sammenligne med nasjonale og internasjonale stilretninger
- tegne hus og rom ved hjelp av topunktperspektiv (Utdanningsdirektoratet, 2006)

For å få svar på problemstillingen har vi involvert studenter ved Kunst og håndverk HH/LUNA, samt en elevgruppe i 9. klasse ved Elverum ungdomsskole. Oppgaveteksten som ble gitt studentene, var følgende:

Prosjektoppgave

Kunst og håndverk 1, 2008. Individuell prosjektoppgave innen arkitektur/stilperiode. Valgfri teknikk og materiale. Oppgaven har en praktisk – estetisk og en skriftlig del.

Du skal deretter velge deg et byggverk, gjerne fra nærmiljøet eller fra studieturen (Oslo), som skal være utgangspunkt for ditt teoretiske og praktisk – estetiske arbeid.

1. Du skal formulere et kortfattet notat med oversikt over valgt emne du vil fordype deg i, begrunnelse for valget og hvilke teknikker og materialer du vil bruke i gjennomføringen av ditt praktisk-estetiske arbeid. Notatet skal være godkjent av faglærer før selve arbeidet med prosjektet starter.
2. Du skal gjøre en analyse av bygget du har valgt deg. Til dette arbeidet blir det delt ut et kompendium, i tillegg henter du informasjon fra internett. Gjennom dette arbeidet skal du komme fram til
 - Bygningens funksjon og plassering
 - Hvordan er vinduer plassert? Hva slags stil?
 - Hvordan er dør(ene) plassert, Symmetri/Asymmetri? Hva slags stil?
 - Hvordan er taket utformet? Hva slags stil ?
 - Bygget i en historisk sammenheng

Beskriv stilepoken(e) du mener bygget representerer eller har hentet elementer fra. Lag en dokumentasjon av eksteriøret gjennom skisser ev. foto av vinduer, dører, detaljer, dekor, formgjenstand tilhørende stilperioden etc.

3. Med teoretisk arbeid som bakgrunn skal du utarbeide et skapende produkt. Det kan være innen 3- eller 2-dimensjonal form, bilde/skulptur/bruksform. Lag skisser, samle materialprøver, idéer, utprøvinger etc. som samles i den skriftlige permen. Materialet kan være innen tekstil, tre, leire, maling, tegning, du vil prøve ut noe nytt, eller en videreutvikling av det du har vært innom hittil i studieåret.

Din skriftlige dokumentasjon samles i estetisk utformet mappe, og vil ha et innhold med disse komponentene:

INNLEDNINGSDEL

- Begrunn valg av byggverk, ev. formgjenstand tilhørende stilperioden, materialer og teknikker
- **Problemstilling:**
- Kan kunnskap om byggverk/stilperiode og praktisk arbeid være med på å skape identitet og tilhørighet til et sted?

HOVEDDEL

- Her arbeider du med analysen av byggverket og karakterisering av stilperioden du mener byggverket, formgjenstand stammer fra
- Dokumentasjon av den praktiske arbeidspesess gjennom skisser, materialprøver, utprøvinger og vurderinger fram til ferdig resultat
- Skriv noe om ditt praktiske resultat og egen utvikling i forhold til problemstilling

AVSLUTNINGSDEL

- Oppsummering av prosessen, refleksjon rundt problemstillingen
- Svar på problemstillingen. Kan kunnskap om byggverk/stilperiode og praktisk arbeid være med på å skape identitet og tilhørighet til et sted?

Metode

Utvalget besto av 12 studenter som alle skal bli lærere i grunnskolen. Dette er en liten gruppe, skjønnsmessig utvalgt. Tendensen i svarene fra et så lite utvalg kan derfor vanskelig generaliseres. På den annen side er denne gruppen representativ for det yrke de skal ut i, og vil dermed ha en formening og interesse ang. problemstillingen. Svarene ville mulignes vært annerledes om gruppen hadde vært mer slumpmessig, en gruppe som ikke primært skulle bli lærere.

Vår problemstilling som også blir studentens problemstilling, skal besvares skriftlig av studentene etter refleksjoner fra teoretisk og praktisk arbeid. Problemstillingen er formet som ett spørsmål. Dette har mye til felles med type spørreskjema og intervju hvor en gis mulighet for helt frie svar. Problemet med frie svar er hvordan en skal bearbeide informasjonen. Det

kan være vanskelig å kategorisere svarene i båser. Derfor er det ikke uvanlig å la svarkategorier etterfølges av sitat av typiske svar. Dette vil bli gjort i vår undersøkelse.

I en situasjon hvor det kan gis åpne svar, har den spurte hånd om hvor mye informasjon en vil gi fra seg. Ett av hovedmomentene blir informantens interesse for å være ærlig. Det viser seg at ærligheten øker dersom hensikten med en undersøkelse blir begrunnet med argumenter kilden finner vesentlig (Halvorsen, 1982). I dette tilfelle skal informasjonen brukes i konstruktiv undervisningstilak, studentene vet at informasjonen som kommer ut bør være riktig og det hevdes da at validiteten i svarene øker.

Informanter gruppe 1

Gruppe 1: Studenter ved Kunst og håndverk HH/LUNA studieåret 2007–2008. 12 studenter. Dette er en skjønnsmessig utvelging, da informantene har et individuelt prosjektarbeid der arkitektur er tema, et tema som undersøkelsen gjelder. Det er et lite utvalg, alle har deltatt i undersøkelsen, altså ikke noe bortfall.

1.

Med utgangspunkt i felles problemstilling, skulle studentgruppen gjennom praktisk og teoretisk arbeid gi en skriftlig refleksjon rundt sin arbeidsprosess, og dermed også refleskjon på problemstillingen.

Den refleksjon studentene skal gi, ønsker vi skal være så pålitelig som mulig, og representativ for undersøkelsen.

Arbeidsmetoden har karakter av spørreskjema som metode. I denne situasjonen er det personen i livssituasjonen som informerer. Den enkelte informant har derfor hånd om hvor mye og hva slags viten en vil gi fra seg, hvor ærlig vil informanten være? Graden av ærlighet øker dersom hensikten med undersøkelsen blir begrunnet med argumenter informantene finner vesentlige. Den informasjon som innhentes vil ha interesse for framtidige lærere og innholdet i en undervisningssammenheng.

I vårt tilfelle ble det gitt opplysning om at tendensen i svarene ville bli brukt i vårt FoU-arbeid, men at svarene ikke hadde relevans i en karaktersammenheng.

Vi ønsket dermed å oppnå tillit til vårt arbeid, ærlig refleksjon og ikke «riktig svar».

Vårt spørsmål kan besvares med «ja» eller «nei». Det er et klart tydelig spørsmål. Men informantene har utypet svaret, og vi har tolket svarene. Vi ser faren ved en subjektiv tolking, da vi ikke har hatt en kontrollgruppe, vi har heller ikke etterprøvd spørsmålet.

Organisering av prosjektet

Arbeidsprosess tilrettelagt for studentene:

Forelesning ved bruk av PowerPoint, visualisering og teori om ulike internasjonale stilperioder og arkitektur. Studentene søkte informasjon i litteratur og bruk av internett.

Studietur til Oslo med omvisning på Akershus slott og Oslo Rådhus med gjennomgang av stilhistorie og kunst. Valg av disse bygg grunner seg i at de representerer ulike tidsepoker og er kjente bygg i en offentlig sammenheng. Med utgangspunkt i problemstillingen skulle studentene bestemme seg for et byggverk i nærmiljøet som de ønsket å bli bedre kjent med. Bygget skulle inspirere og være utgangspunktet for eget skapende arbeid.

Analyse og dokumentasjon i form av skisser og foto er en del av deres tilnærming til temaet. Gjennom teoretisk kunnskap skulle idé utvikles og omsettes i praktisk arbeid.

Det praktiske arbeidet som skulle være inspirert av arkitektonisk form ble ledet under veildning fra faglærer eller ekstern faglig veileder. Det var studentens egen idé som ble dyrket fram. Gjennom denne prosess ønsket vi å få svar på om prosjektet hadde gitt studentene større bevissthet og tilhørighet til lokal arkitektur.

Refleksjoner rundt dette ble gjort i form av skriftlige notater.

Ettersom svarene blir lest, vil antagelig et mønster av svartyper tre fram.

Vi ønsket å få svar på om fortrolighetskunnskap gjennom teoretisk kunnskap, sansing, visuell observasjon av bilder, fysiske bygg, studietur og eget praktisk arbeid førte til bevissthet om egen lokal arkitektur og tilhørighet.

Studentarbeider og kommentarer til problemstillingen

Studenten har arbeidet med Nordberg kirke (Oslo) i materialet leire

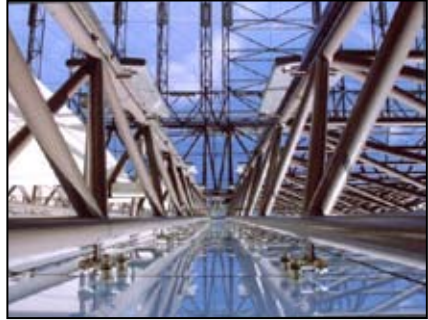

Å arbeide med Nordberg kirke har vært en interessant og bevisstgjørende prosess. Se hvor mange mennesker som har vært med i prosessen fra kirken lå på tegnebordet og fram til det den er i dag sier meg noe om hvor identitets skapende et byggverk kan være. Samtidig har det å gå igjennom en systematisk analyse av et bygg vært med på å bevisstgjøre meg om detaljer ved bygget. Det å vite litt om bakgrunnen for valg som er blitt tatt er også med på å gi meg en identitet og tilhørighet til kirken. Som lærer på en skole i nærmiljøet kjenner jeg nå mer ansvar for å bidra til å gi elevene en identitet og tilhørighet, spesielt med tanke på at den ble bygd under slagordet «Vi bygger for kommende slekter». Læringsverdien av å se hva man har fått til sammen er uvurderlig.

Arbeidet har vært en spennende og lærerik prosess. Det har vært en svært grundig måte å jobbe på, med utgangspunkt i at man skal stå igjen med et produkt. For meg ble det derfor viktig at det ferdige produktet sa noe om hele prosessen, både den analytiske og kreative. I forhold til problemstillingen ser jeg at kunnskap er med på å skape identitet og tilhørighet. Det gir deg kjennskap til at bygget har betydning for mange, det har samlet mange til et felles løft og vært en samlende faktor.

Historien bak bygninger kan være med på å fortelle noe om det sosiale livet i området og om hvordan området har utviklet seg til å bli slik det er. Igjen kan det være med på å gi deg en identitet i forhold til at du er en av et område med en bestemt historie og mange tradisjoner.

Studenten har arbeidet med Hamardomen i materialene tekstil og plast

Jeg har valgt å jobbe med Hamardomen fordi jeg mener at dette er et utrolig viktig byggverk. Det er satt opp for å bevare et kulturminne som er viktig både for Hamar som by og for befolkningens identitetsfølelse. Med sitt moderne uttrykk tar dommen med seg fortiden inn i nåtiden og gjør det folkelig og tilgjengelig. Jeg mener det er utrolig viktig å ta vare på fortiden for den har brakt oss dit vi er i dag, og det er viktig å ta vare på både minnene og kunnskapen vi kan hente ut av det. Dette bygget formidler spenningen og utviklingen mellom fortid og nåtid gjennom sin arkitektur.

Jeg har også valgt å bruke selve ruinen i samme oppgave fordi jeg synes det er en sammenheng der man ikke kan se bort ifra. På samme tid skaper det en veldig spennende dimensjon i oppgaven og jeg får flere strenger å spille på i utviklingen til et ferdig produkt. Det gir meg muligheten til å kombinere gammelt og nytt, en kombinasjon som er særdeles spennende, og jeg vil i oppgaven min prøve å videreføre denne dimensjonen ved å kombinere gamle snitt, teknikker og materialer med nye, og prøve å få fram det samme estetiske uttrykket som finnes i ruinen og Hamardomen.

Etter at jeg begynte på dette prosjektet, og leste om ruinen og Hamardomen, merker jeg at jeg gjør det mer og mer til mitt eget, og føler at byggene blir litt av min identitet og jeg blir stolt av å være ifra dette området. Jeg tror det er viktig å ha kunnskap om nærmiljøet i den hensikt å skape en følelse av å høre til ett sted. Dette med tilhørighet er veldig viktig for å kunne utvikle en egen identitet. Jeg mener også at kunnskapen man får om nærmiljøet fører til en identifiseringsprosess, som gjør at man i større grad føler tilhørighet, og dette kan være en grunn til at unge mennesker ønsker å bli boende der de kommer fra.

Mennesker skaper seg en identitet på mange forskjellige måter. Identitet handler om hvem vi forstår oss selv som, og hvordan vi blir forstått av andre. Identitet formes, skapes og endres ut fra egenskaper og merkelapper ved individene, slik som: hudfarge, kulturell bakgrunn, kroppsform, forbruk, klasse, klær, alder, bosted, språk og kjønn. Psykiateren Finn Skårderud har skrevet at: «**psykologisk blir vi født i løse biter. Å vokse opp er å samle bitene, i håp om å bli et helt menneske**» (Skårderud, 1998, s. 11). Man leter hele tiden etter måter å forsterke sin identitet, og jeg tror at gjennom kunnskap og arbeid med byggverk fra nærområdet skapes det et godt forhold til ens hjemsted. Dette vil skape en følelse av å høre til og skape en trygghet som er viktig for å utvikle en sunn identitet. At man har kunnskap om noe, gjør også at man kan viderefortelle det man vet, og dette fører til en stolthetsfølelse.

Det har kommet fram av diskusjonene rundt Hamardomen hvor sterkt folk fra Hamar identifiserer seg med ruinen på bakgrunn av minner og opplevelser de har hatt ved denne. Noen har feiret russetiden der, man lekte der som barn, man fikk sitt første kyss mellom søylene og lignende viktige hendelser i ens liv. Nå følte de at noe ble tatt fra dem, og gjort utilgjengelig, og dermed fjernet noe av deres identitet, fordi man ikke lenger hadde mulighet til å dyrke minnene på samme måte som før. Etter at bygget sto ferdig og man fikk større kunnskap om det har folks meninger endret seg drastisk. De fleste som var imot bygget har snudd og blitt fortrolig med det. Jeg ble veldig stolt når jeg begynte å forstå hva det er vi har her. Det er faktisk ikke hvilken som helst ruin vi skal ta vare på, det er restene av Hamar bispedømme, og det for meg er veldig viktig både for bevaring av kulturarven fra fortiden, og for å inspirere oss i framtiden.

Studentens arbeid

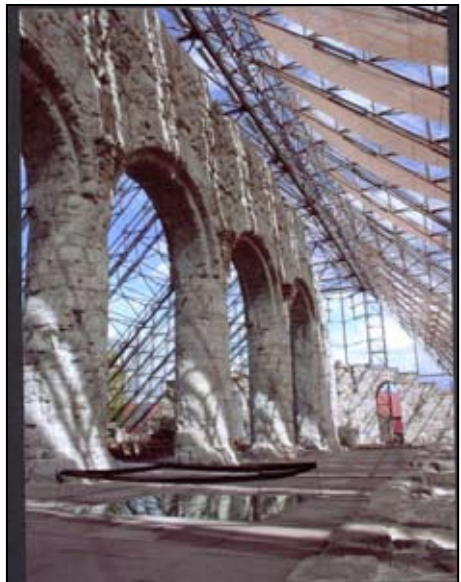

Foto: Tommy Jørgensen

Studenten har arbeidet med «Sandsgården» i Gjøvik i materialet leire

Jeg synes det har vært interessant å få vite mer om gården, og kommer nok til å se den med litt andre øyne heretter. På spørsmålet «om jeg tror økte kunnskaper om spesielle steder/ bygninger kan gi større tilhøringsfølelse til et sted» vil jeg svare et helt klart «ja». Jeg mener at det kjente ordtaket om at «økt kunnskap gir trygghet» også underbygger denne påstanden, for dersom man bor på et sted hvor man kjenner godt til detaljer i nærområdet vil man også føle seg mer hjemme, og det skaper en viktig tilknytning til stedet. I hverfall er det min egen erfaring.

Studenten arbeidet med «Bryggen» i Bergen, i strikket materiale

Jeg må innrømme at jeg aldri har vært noe særlig interessert i byggverk og dens egenskaper. Det har rett og slett ikke vært min interesse. Det kan være av flere grunner, men en av grunnene er vel kanskje at det har aldri blitt lagt så veldig mye vekt på arkitektur i tidligere skolegang, og dermed har jeg ikke tatt eget initiativ til å bli bedre kjent med arkitekturen rundt om i verden, for ikke å snakke om, i mitt

eget miljø. Men nå som jeg har gått ett år på Kunst og håndverk studie, har jeg fått øyndene opp for mange ting, deriblant arkitektur. Nå må jeg innrømme at arkitektur gjør meg interessert, og at jeg har lyst til å gjøre noe mer ut av det. Ja, jeg vil absolutt si at ved å ha en fordypingsoppgave innenfor arkitektur slik som denne, virkelig har gjort meg oppmerksom på en gren, nemlig, ARKITEKTUR.

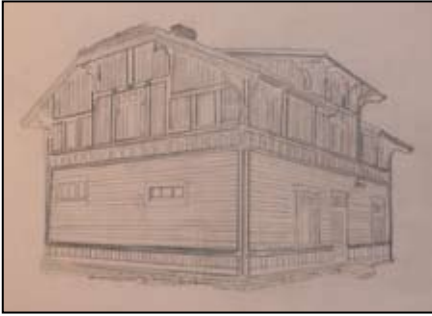
Studenten har arbeidet med Flatigardsbygningen frå Etnedal i Valdres og tegning

Min interesse for arkitektur har alltid vært stor, men denne oppgaven har det spesielt vært spennende å analysere bygningen. Eg meiner at kunnskap om byggverk og praktisk arbeid kan være med på å skape identitet og tilhørighet til et sted.

Denne oppgaven har gitt meg større interesse for arkitekturen som fins i mitt nærområde, eg er blitt meir bevisst kva som er rundt meg av bygningar og hus. På ein måte har eg alltid vært interessert, men no ser eg meir av Valdres enn eg gjorde før, og ikkje bare bygningane som står i større byer. Enn treng ikkje reise til Roma, Athen, Berlin, Wien eller Venezia for å sjå noko spanande, enn kan sjå mykje i Valdres, Hallingdal eller på Hamar.

Studenten har arbeidet med Reinsvoll stasjon i Oppland og tegning

Svaret på på problemstillingen er i følge meg helt klart ja. Jeg har i løpet av denne perioden tilegnet meg en del kunnskap om arkitektur spesielt i forhold til jugendstilen. Denne kunnskapen har munnet ut i en interesse. Arkitektur har fått en ny dimensjon. Reinsvoll stasjon har under hele min oppvekst vært en stasjon uten sjel for meg. Nå er det annerledes. Jeg har skapt en større identitet til

bygget gjennom fotografier, tegninger, studier om historien bak og stilperioden den ble bygget i. Det er viktig å slå vern om stasjonen, selv om den ikke er i drift.

Studenten har arbeidet med perioden Ny-klassisisme i materialene tekstil og tre

Hodeplagg og Napoleons bie har gitt inspirasjon til denne studenten i det praktiske arbeid.

Temaet og arbeidet i denne perioden har økt min interesse for arkitektur, og jeg ser nå på bygninger og dets detaljer i nærmiljøet med økt interesse. Jeg tror kunnskaper om byggverk er med på å skape identitet og tilhørighet til et sted. Vi er en del av det som omgir oss, og bygningene er en del av oss. De er vår kulturarv, og bør tas vare på. Økt kunnskap gir også lyst til å lære mer, og en vil dermed se på bygninger rundt seg med andre øyne enn tidligere.

Drøfting

Prosjektet «Tankeverk – skaperverk – byggverk» er et forsøk på å klargjøre selvvalgte lokale byggverk som grunnleggende ide for skapende arbeid og egen utvikling av verdier og holdninger. Arbeidet med selvvalgte bygg skulle være med på å skape identitet og tilhørighet til et bestemt sted. Gjennom studentenes arbeider og refleksjoner omkring problemstillingen har vi et grunnlag som viser tendens for vurdering om de har blitt bedre i stand til å forstå sammenhengen mellom kunnskap og identitet. Fra en positiv egenopplevelse til å påstå at kunnskaper om byggverk og innsikt i estetisk arbeid kan være med på å skape identitet og tilhørighet til et sted er et langt og komplisert skritt. Det å påvise dette gjennom empirisk forskning slik at resultatet kan verifiseres er for oss svært vanskelig, men studentenes refleksjoner sammen med de erfaringene de beskriver, synes absolutt å underbygge troen på at

det å arbeide bevisst med et byggverk både teoretisk og praktisk kan være med på å skape identitet og tilhørighet. Det å arbeide med et byggverk og uttrykke seg ved hjelp av ulike skapende metoder kan gi økt kunnskap angående byggeskikk, material valg, form og bruken av estetiske virkemidler.

Studentene beskriver byggverkene som inspirerende ideer, og vi kan dermed si at byggene har dynamiske kvaliteter i seg. Det å arbeide med byggene var for studentene berikende og utviklende på grunn av at de opplever det som om de var i en slags dialog med bygget gjennom den skapende prosessen. De ser på byggene og den skapende prosessen som en kilde til ny erkjennelse, bedre forståelse og der med til ny viten og kunnskap. Her ligger selve essensen i den skapende prosessens intuitive løp, der tanker og forestillinger hele tiden spiller sammen og gir opplevelsen av byggene en dimensjon, der prosessen gir en mening, et innhold og en helhet. Gjennom prosessen har de fått en sterkere identitetsfølelse, og grunnen til det kan være at etter hvert som sansingen og iakttagelsesevnen oppøves vil mer og mer detaljerte opplevelser og kunnskaper omring bygget fremstå. I en skapende prosess vil dette også kunne medføre økt skaperglede, og på det mer samfunnsmessige plan vil det kunne medføre en aktiv og positiv holdning til arkitektur som helhet, der hver enkelt vil kunne føle sin tilhørighet, og utvikle sin egen identitet, og dermed få en styrket selvfølelse. Samlet vil dette kunne gi en rikere virkelighetsopplevelse og en forståelse av hva arkitektur er, hvordan den kan påvirke oss, og hvordan vi som mennesket kan være med på å påvirke dens utforming. En viktig forutsetning for å kunne oppleve sin plass og sitt ansvar i det samfunnet man lever i er ens egne opplevelser og forståelse av omgivelsene. Arkitekturen er i større eller mindre grad en naturlig del av hver enkelt menneske daglige miljø. Gjennom opplevelsen av og kunnskap om arkitekturen vil en kunne stimuleres gjennom aktiv deltagelse i form av estetisk arbeid. Gjennom at man tar utgangspunkt i det nære og kjente i ens nærmiljø, og ved å bygge på den iboende kunnskap og styrke hos den enkelte, vil man også kunne bidra til en økt forståelse og holdningsdanning, noe som igjen vil kunne være medvirkende og danne grunnlaget for den intellektuelle og sosiale utviklingen. Studentenes svar gir uttrykk for at det er en viktig oppgave å formidle kunnskap om vårt felles ansvar for vår kultur og vår arkitektur. I en undervisningssammenheng har dette betydning. Når kunnskap og opplevelser settes i aktivitet og en blir engasjert vil de følelsesmessige reaksjonene igjen kunne medvirke til intellektuelle reaksjoner, danning av hold-

ninger og samhörighet både overfor medmennesket og arkitekturen. Noe av forklaringen og betydningen av dette kan ligge i at evnen til å oppfatte arkitektur innebærer forståelse av byggverkernes hensikter. Det synes som om at studentene har oppdaget at arkitektur kan gi en estetisk opplevelse. Det handler om å lære seg og bli innstilt på å iakta, se og betrakte arkitekturens utforming med dens kontraster angående materialvalg og utforming. Studentene har ved iakttagelser av byggene lært seg å observere helheten, og ved nærmere studier kunne oppleve og forstå hvordan det ut fra helheten fremstår enkeltdele og detaljer, dette har vært med på å berike deres opplevelse og inntrykk av byggene. Det er i denne sammenheng viktig å påpeke at arbeid med skapende aktiviteter bidrar til å utvikle og stimulere områder som angår estetisk verdisyn. I forbindelse med begrepet estetisk verdisyn vil vi referere en students opplevelse av å vandre i et middelaldersk landskap (Hamardomen). Studentens beskrivelse av opplevelsen, synes vi dekker noe av det vi legger i begrepet estetisk verdisyn.

En vandring i et middelaldersk landskap, kjenne strømmingene komme og fylle meg, åpne sansene, ane atmosfæren og den ennå gjenlevende auraen, den sakrale følelsen av åndelig andektighet i et kjølig, høyløftet kirkerom, duften av røkelse, la øyet dvele ved en rundslipt steintrapp, en helle, en fint hugget kvaderstein, en vindusnisje – neppe er det noe som beveger meg mer enn det. Om det er i omgivelser av en ruin eller i et kirkerom. En indre stemning vekkes i det gåtefulle ønsket – den uforklarlige evnen til å løfte tankene til et nivå, noe utenforliggende og bortenfor det pragmatiske og rasjonelle, og frigjøre sansene til å «se», «gå inn» og «gjennoppleve». Mange ganger har jeg tenkt; om jeg kunne gjenskape bildene som danner seg for det indre øyet. Om jeg kunne favne øyeblikkets sanseopplevelse og feste det til noe, gripe det, og være i det.

Til prosjektoppgaven malte jeg et bilde av katedralen. Strålende, opphøyet og himmelvendt, var tanken, men jeg er ingen maler, og kunne verken formidle skjønnheten eller stemningen, ei heller nerven i det sanselige, slik jeg så gjerne hadde ønsket og ville.

Denne studenten velger vi å tolke at det å skape er i relaliteten å lære seg å se, ha mot til å skape, oppdage og innrømme nye former, symboler og mønstre, som identitet kan bygges på. For det enkelte individ blir det derfor et spørsmål om å erkjenne sine egne uttrykk og symboler, ut i fra ens egne subjektive opplevelser og kunnskaper av det samfunnet vi som individer er en del av.

Gjennom prosjektet gir studentene uttrykk for at den beste objektive måten å observere arkitektur på er i møte med selve bygget i dets naturlige miljø. Der er i det direkte møte med objektet de har fått økt forståelse for arkitektur og byggenes utforming. En student beskriver denne prosessen på følgende måte:

Proessen har i stor grad økt min interesse for arkitektur og historie rundt hvorfor byggverk har blitt slik de er. Ikke bare har dette prosjektet økt min interesse for historie tilknyttet domkirken og min fødeby Stavanger, jeg har også begynt å legge mer merke til arkitek-

turen i mitt nåværende nærmiljø her på Hamar. Jeg har virkelig fått øynene opp for hvordan byggverkene rundt oss kan fortelle mye om byens historie dersom man har litt kunnskap om arkitektur.

Denne studenten beskriver egentlig at arkitektur i større eller mindre grad er en del av vårt miljø som vi omgås daglig. Gjennom opplevelsen av og kunnskap om arkitektur vil en kunne bli stimulert til økt interesse om nærmiljøet, og ved å bygg på økt kunnskap hos den enkelte vil man også kunne bidra til en økt forståelse og interesse. Dette kan igjen bidra til holdningsdanning, noe som vil kunne være medvirkende og danne grunnlaget for større identitetsfølelse.

Informanter gruppe 2

Arbeidsprosess tilrettelagt for elever 9. klasse. Med tillatelse fra rektor fikk vi prøve ut et undervisningsopplegg om arkitektur i kunst og håndverkstimerne. Faglærer Olav Nystuen lot oss overta hans gruppe.

Organisering av opplegget

Våre informanter var elever i 9. klassetrinn. 15 elever. Elevene skulle være på denne «stasjonen» fra januar til juni. Denne «stasjonen» hadde keramikk som hovedmateriale og teknikk. Klassen var delt i to grupper som oppholdt seg på to stasjoner i løpet av året. Siden gruppen kom fra en annen «formingsstasjon» hadde faglærer ikke kjennskap til gruppen, verken om tidligere undervisningsopplegg, sosiale relasjoner, om der var spesielle hensyn å ta eller hvordan nivået var.

Undervisning startet kl 12.50–14.30, de to siste timer på skoledagen. Det var 10 min. pause mellom timene. Vi hadde ingen mulighet til å forberede undervisningen i klasserommet, da der var undervisning i forkant fram til friminutt. De fleste av elevene var etnisk norske, med unntagelse av to elever, den ene fra Afghanistan, den andre fra Balkanlandene. Elevene var ikke informert om at vi skulle inn med vårt opplegg. Vi startet opp første fagdag i januar 2008. Elevene var i utgangspunktet innstilt på å arbeide med materialet leire, dermed kom vår innledning noe overraskende.

1. undervisningsøkt

Vi presenterte oss og informerte om opplegget vi skulle gjennomføre. Elevene kom ikke med noen innsigelser på vår inntreden.

En PowerPoint presentasjon, som viste et utvalg av bygninger i Elverum / Leiret ble vist. Historie i tilknytning til bygget ble fortalt, stil og faguttrykk på husets detaljer ble brukt og repetert i dialog med elevene.

Elevene ble delt inn i 5 grupper, hver med 3 deltagere. Gruppen fikk velge hvilket bygg de ville bli bedre kjent med.

De valgte slik:

Gruppe 1: Rådhuset Elvarheim

Gruppe 2: «Slakteriet»

Gruppe 3: Lærerskolen

Gruppe 4: Bækkevoldgården

Sparebanken Hedmark

Elevene fikk utdelt hefte om generell arkitektur gjennom tidene v/Fjeldstad. Rapport nr. 9–2007, utgitt av Høgskolen i Hedmark. Heftet gir en oversikt over arkitektur fra Egypt til vår tid, samt byggverk fra sentrum i Elverum. Gruppen fikk i oppdrag å lese om sitt bygg til neste undervisningstime. Byggene ble ikke oppsøkt i fellesskap for å studere de nærmere. Elevgruppen ble oppfordret til å gjøre dette på egen hånd for å spare tid.

Vi arbeidet ut fra noen punkter for hvordan analysere bygningskroppen utvendig. Det ble også delt ut en oversikt og eksempler på ulike vindustyper, tak og dører tilhørende de ulike stilepoker. Vi håpet med dette å gjøre det lettere for gruppene å gjenkjenne arkitektoniske elementer fra tidligere stilperioder.

2. undervisningsøkt

Medlemmene i hver gruppe ble delt inn i 1-er-2-er-3-er. Hver elev fikk tildelt sin ansvarsoppgave. 1- og 2-ere skulle ved bruk av utdelt skjema foreta en analyse av sitt bygg, samt tegne tilhørende dør og vindu. 3-ere skulle finne informasjon på nettet om sin stilperiode. PC stasjoner befant seg i et annet rom. Basiskunnskapen om stilperiode og oppgaver underveis skulle til slutt samles i et hefte for hver gruppe.

Analysen av bygget var lite fundert, den ble raskt avgjort. Tegning av dør og vindu ble hos enkelte mer å karakterisere som en skisse.

Søk på nettet om sitt byggs stilperiode begrenset seg til ett. Tross oppfordringer til å innhente allsidig informasjon, nøyde de seg med første infomasjonssøk.

Ingen hadde gjort noen forberedelser ved f. eks. å oppsøke bygget sitt. Flere visste heller ikke hvor bygget lå i Leiret. Tegning av dør og vindu viste seg vanskelig selv etter forstørrede bilder av disse. Vi følte at vi hadde satt for store forventninger til elevenes tegneferdigheter. Vi måtte legge inn noen enkle tegneoperasjoner, en detalj eller liknende før vi gikk videre.

3. undervisningsøkt

Gruppene ble fordelt rundt i klasserommet, og alle skulle tegne vindu eller dør fra sitt bygg. Kompendiet om stilperioder som var delt ut var deres opp-

slagsverk. Til dette arbeidet fikk de også utdelt foto som var tatt av lærer nettopp med tanke på detaljer. Nå gikk arbeidet lettere. Flere av elevene begynte å lime opp sitt produkt på svart kartong. Mange bra resultater.

Elevene ble bedt om å undersøke om bygget har samme type vinduer, dører. Vis dette gjennom tegning. Har bygget elementer av flere stiler? Årbok for Elverum ble lagt ut. Finn bilder som viser bygget før endringer. Finn bilder som viser nåværende bygg.

4. undervisningsøkt

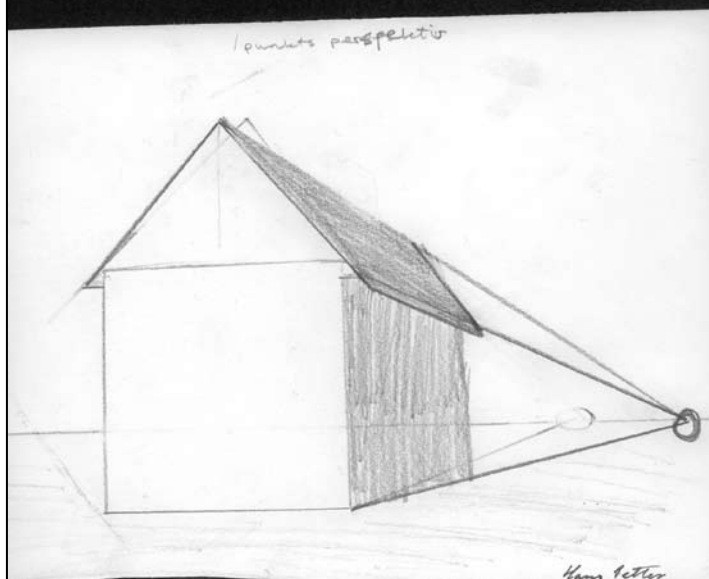
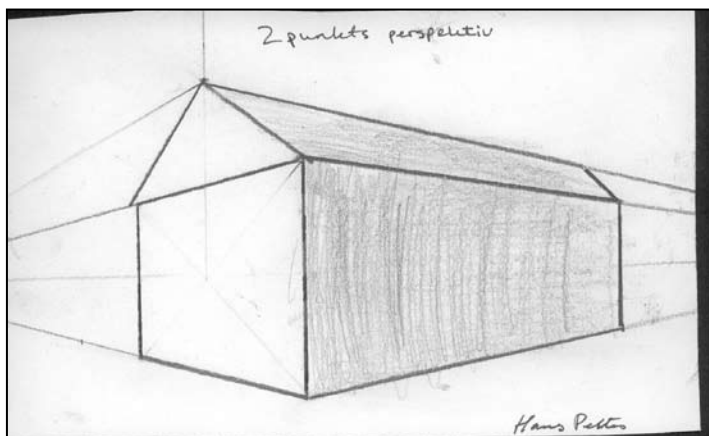
Ett-punktperspektiv og to-punktperspektiv ble skissemessig gjennomgått på tavla. Hensikten med dette var at elevene senere skulle tegne sitt bygg i dette perspektiv. Elevene skisserte opp den samme framgangsmåte som ble gjennomgått, også delt ut som kopi fra lærebok. Noen mestret dette, og tilsynelatende forsto framgangsmåten.. Andre ga blaffen i å tegne. Gruppen var i dag svært ukonsentrert, noen påpekte at de var «slitne i hodet».

Etter gjennomgang av framgangsmåte fikk de velge et foto med utsnitt av sitt bygg. Kunnskap om ett- to-punktperspektiv skulle nå overføres til tegning av sitt valgte bygg. Dette syntes vanskelig for noen, og enkelte skapte støy og uro i gruppe. Dette smittet over på resten av klassen og utløste liten motivasjon og konsentrasjon om arbeidet.

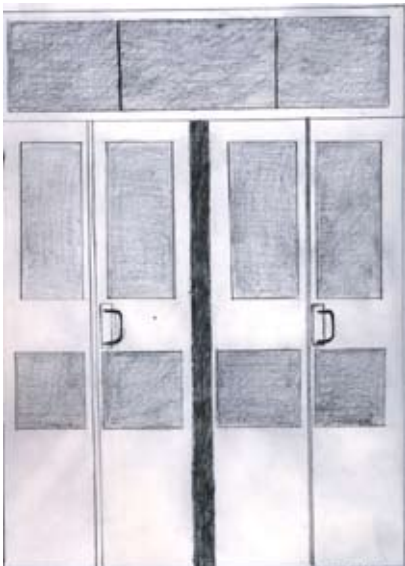
5. undervisningsøkt

Repetisjon av ett- og to-punktperspektiv, i samarbeid med elevene ble dette gjennomgått på tavla. Flere av elevene skjønte prinsippet og ville gjerne vise dette. Likevel var det vanskelig for flere å overføre kunnskapen om to -punkt-perspektiv til tegning av eget bygg. Dette medførte at flere ikke fullførte tegnearbeidet av eget bygg. Dette var siste dag med praktisk arbeid.

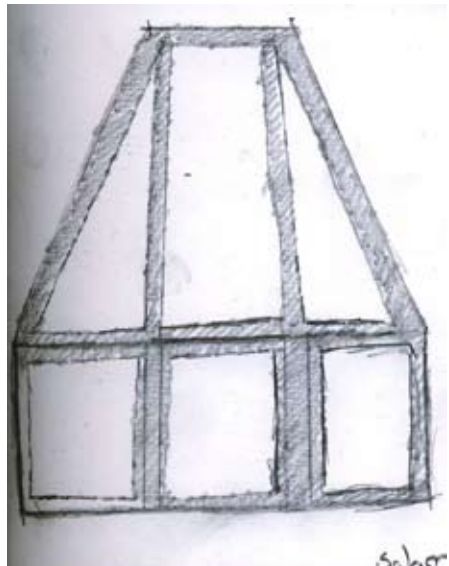
I det videre arbeidet ville vi ha en samtale med gruppene med utgangspunkt i problemstillingen. Med tanke på at elevene skulle ha karakter, kontrollerte vi hva den enkelte hadde bidratt med.

Eksempler på elevenes praktiske arbeid i prosessen Rådhuset Elvarheim

Dør i Rådhuset Elvarheim.

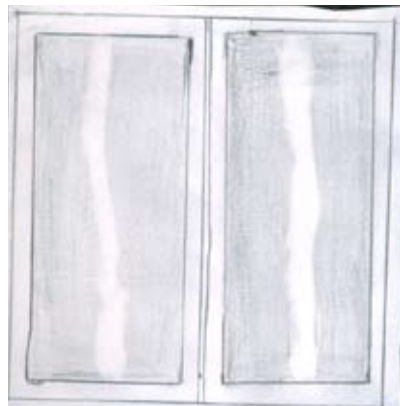
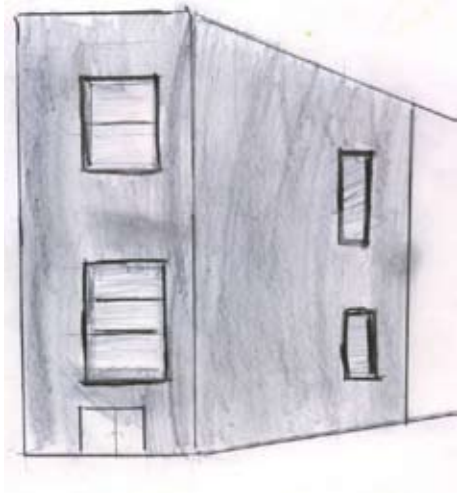

Vindu i Rådhuset Elvarheim

«Slakteriet»

Hoveddør i «Slakteriet»

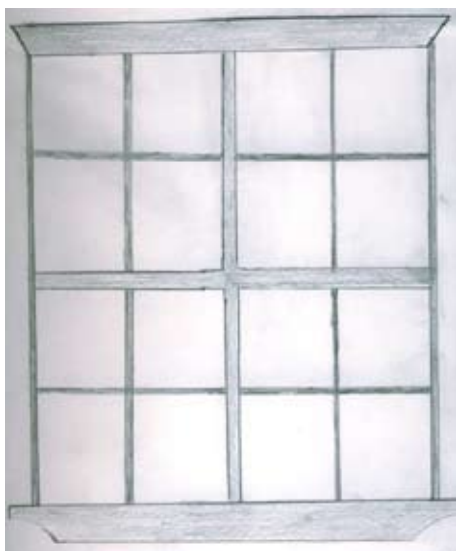

Vindu i «Slakteriet»

Lærerhøgskolen

Hoveddør på Lærerhøgskolen

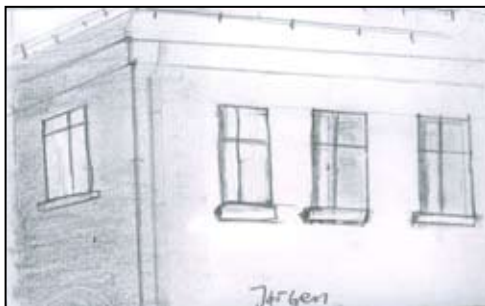
Vindu i Lærerhøgskolen

Sparebanken Hedmark

Dør Sparebanken Hedmark

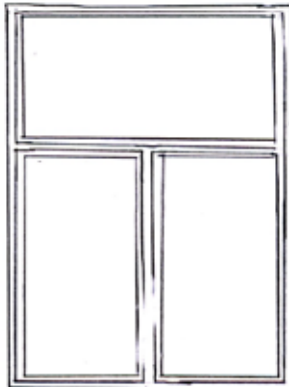
Vindu i Sparebanken Hedmark

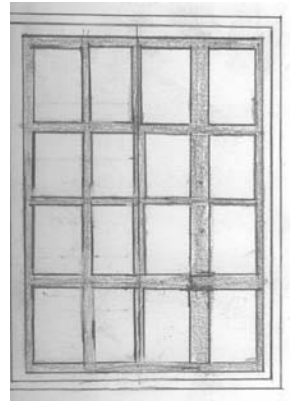
Bækkevold

Dør Bækkevold

T-postvindu Bækkevold

Rokokkovindu Bækkevold

Oppgaver utført i gruppa

Skjemaet ble utarbeidet i forbindelse med at arbeidene skulle evalueres.

Navn	Bygg	Dør	Vinduer	Analyse	Stilper	Bilder	Perspek	Tegning	Karakt
Elev 1	Bækkevold	*	*	*		**	**		
Elev 2							**		
Elev 3		*			*				
Elev 1	Slakteriet	*	*	*	*		**	*	
Elev 2		*	*			*	*	*	
Elev 3			*					* Ikke konstr.	
Elev 1	Lærerskolen	*			*	*	**		
Elev 2			*						
Elev 3			*				**	*Ikke ferdig	
Elev 1	Rådhuset		*		*		**		
Elev 2			*	*			**	* Ikke ferdig	
Elev 3		*				*	**		
Elev 1	Sparebanken	*				*	*	*	
Elev 2			*	*	*	*	*	*	
Elev 3			*						

Intervju som metode

Vi valgte å intervjuer hver gruppe, og hvert individ i gruppa fikk svare på spørsmålene vi stilte. Intervju er en samtale med en gruppe mennesker, i vårt tilfelle elevgruppen. Det vi ville samtale om, var å stille spørsmål som skulle kaste lys over problemstillingen. En håpet at denne måten å samle inn informasjon på ville gi et mer sant bilde enn ved standardiserte spørreskjema.

Det ble benyttet strukturert intervju. Det strukturerte intervju likner mye på spørreskjema, men resultatet er som regel av høyere kvalitet. Med denne form for intervju blir det også lettere å skape et nøytralt forhold mellom spørre og den utspurte. Spørsmålene var på forhånd satt opp, og hver gruppe fikk de samme spørsmålene. Dette kalles også et personlig intervju, et ansikt-til-ansikt-møte mellom intervjuer og den som blir intervjuet. Dette regnes for den beste formen og garanti for at alle spørsmålene blir besvart på skikkelig måte (Bø, 1995).

Det kvalitative intervju kan også gi feilinformasjon. Intervjueren må derfor ikke prøve å styre svarene til den som intervjues ved å avsløre egne holdninger i spørsmålene. Informantene kan tro at de skal takkes intervjuerne, og svarene blir derfor slik de tror forskerne vil de skal svare. Andre kan reagere motsatt, de svarer stikk motsatt av det de tror forskeren vil de skal svare (Gundersen, 1985).

Vi brukte skriftlig referat fra intervjuene. Disse danner grunnlaget for analysen. De intervjuede har heller ikke hatt anledning til å lese svarene for eventuell korrigerende. Elevgruppen var representativ for det vi ville undersøke. Vi hadde ingen kontrollgruppe, vi kan derfor ikke si om det ville vært forskjeller i utsagnene fra en elevgruppe som ikke hadde gjennomført et slikt opplegg.

Det ble gjennomført en kvalitativ analyse, dvs. ved gjennomgåelse av svarene vil antagelig et mønster av svartyper gå igjen, og vi kan antyde tendenser i utsagnene. De kvalitative intervju bruker mye plass til sitater i resultatavsnittet.

Intervju

Gruppene ble tatt ut av klassen. Spørsmålene ble rettet mot hver enkelt elev på gruppa.

1. Har du lest i heftet om bygget du valgte/andre bygg?

En elev har lest hva som står omtalt om sitt bygg, Banken. Ellers innrømmer resten at de har lest lite eller ingen ting om bygget de arbeidet med. De har derimot kikket på bildene.

- har sett på bildene av «Slakteriet» og Bækkevold
- har ikke lest, har kikket i heftet
- lest litt om Lærerskolen, sett på bildene
- lest etter behov for å finne svar til oppgaven
- lest ganske mye om Banken, og litt om andre bygg

2. Har du oppsøkt og studert bygget du arbeider med etter at prosjektet startet?

Alle elevene, unntatt en har nå sett nærmere på sitt bygg etter at prosjektet startet. En elev fikk foreldrene til å kjøre seg til stedet etter skoletid. En elev fikk spesiell interesse for sitt bygg, syntes det var veldig fint. Denne eleven var fra Afghanistan.

- sett på Lærerskolen, fint bygg, sett på dør, vindu og tak
- sett mer på bygget etter at prosjektet startet
- har oppsøkt «Banken» og studert den

3. Hva synes du har vært interessant i perioden? Hva har du lært?

Alle nevner at de har lært å tegne hus i to-punktperspektiv. De fleste er blitt bevisste at hus kan ha ulike elementer fra forskjellige stilepoker, og hva som er karakterisk for stilperioden. Noen sier de syntes dette var interessant, da de ikke kunne så mye fra før. Det var interessant å lære noe om historien til bygget og sammenlikne hvordan husene var før bombingene av byen i 1940. En nevner at han lærte hvordan hente kunnskap om arkitektur på internett. Eleven fra Afghanistan ga uttrykk for at prosjektet hadde vært meget interessant for henne som innvandrer.

- lært å tegne hus i perspektiv
- lært om stil på hus
- ikke lært noe, kunne perspektiv fra før, men lært å hente kunnskaper på nettet
- lært om historien til huset

4. Har perioden utviklet interesse for byggeskikk i Elverum?

Elevene sier at de legger mer merke til hvordan bygg er, hvordan detaljer, mønster, vinduer, dører er, og har kunnskap om hus fra gamle bilder og hvordan det er nå.

- tenker at krigen ødela mye, og at det var finere før i Elverum
- når jeg går forbi hus tenker jeg om det er nytt eller gammelt
- har fått idé om å anvende arkitektur med Elverum som basisbilde i animasjon.
- da vi lærer mer om stedet blir det mer interessant å bo her
- visste ikke at det var så mye historie bak byggene jeg går forbi. Det skapte interesse

5. Hvorfor tror du arkitektur er et tema i faget Kunst og håndverk?

Elevene sier at arkitektur er noe som omgir oss daglig

- det er kjekt å vite litt dersom en skal bygge hus som voksen
- blir orientert om ulike stiler, og blir bevisst på hvilken stil en liker
- erfarer om dette er et interesseområde, noe å jobbe videre med for eksempel hvis en skal bli arkitekt
- morsomt å vite mer om miljøet rundt oss
- lærer om noe annet, tegne perspektiv og hva arkitekter arbeider med
- kan skape interesse for senere yrkesvalg
- viktig å kjenne litt til ulike stiler med tanke på fellesskap med naboen
- gir stedet en historie, mer spennende hus før. Krigen ødela mye. Finere hus før. Nå er det mer firkanta hus

6. Hviket bygg eller område forbinder du med Elverum?

Rådhuset med parken blir nevnt av alle som bilde på Elverum. Rådhuset er stort og det er i sentrum. Fint å oppholde seg i parken om våren og sommeren. Fint å se solnedgangen. Alle er enige om at området rådhusplassen er fin etter ombyggingen. Fint møtested. I tillegg til Råduset nevnes:

- Lærerskolen
- Broene
- Gråberg
- Banken
- Kirken
- Sykehuset
- Glomdalsmuseet med de gamle husene

I tillegg nevnte en elev at Elverum har fine skulpturer som er plassert rundt i byen. Av skulpturene nevnes Lasskjørermonumentet på torget spesielt.

7. Kan et slikt prosjekt være med på å skape større tilknytning til ulike bygg og derved til nærmiljøet Elverum som bosted?

Noen elever svarer at de ikke har fått nærmere tilknytning til stedet. De vil reise ut i verden, men kanskje senere komme tilbake. Andre har gjennom kunnskapen om sitt valgte bygget fått sterkere interesse for stedet, og et utvidet ønske om å lære mer.

- lærer mer om stedet og det blir mer interessant å bo her
- mer spennende å bo her
- ingen tilknytning til stedet. Kom hit etter familiebrudd. Vil reise tilbake til tidligere bosted
- mer kjennskap mye å si for tilknytning til stedet. Skaper også interesse for kjente bygg i Norge
- får vite mer om stedet og hvordan det så ut tidligere
- vil bo i Oslo, senere komme tilbake
- vil reise ut i verden

Til slutt spurte vi om hvordan de kunne tenke seg arbeidet videre dersom de skulle fortsatt med prosjektet.

- En elev nevnte at det kunne vært bra med en repetisjon av innledningen Powerpoint til prosjektet
- Kunnskapen om eget bygg kunne da være med på å skape interesse for å lære om andre stilperioder og bygg
- Lære mer om kjente bygg i nærmiljøet
- Bygge huset som modell i forminsket målestokk
- Tegne mer hus
- Lære mer om interiøret i de ulike bygg
- Lage veggavis så andre på skolen blir informert hva vi har arbeide med i prosjektet, og derved informere og skape interesse for arkitekturen i Elverum

Drøfting av svarene

1.

Det synes som elevene ikke har lest mye av teksten i heftet, men heller kikket på bildene. De har gjennom bildene funnet de kunnskaper og svar som de trengte i oppgaven. Det ble heller ikke forlangt at de skulle ha heftet som pensum, heftet var mer tenkt som en oppslagsbok for å finne trekk fra europeisk arkitektur igjen i lokal arkitektur. Kunnskapen tilegnet de seg gjennom eget skapende arbeid ved å tegne detaljer som vindu, dør, tak og spesielle detaljer som er særmerket for bygget/stilperioden ved å studere bildekopier som var delt ut. Kunnskapen de tilegnet seg mener vi kom gjennom sansing, / å se og deretter arbeide praktisk gjennom tegning. Dermed kan vi se på den skapende prosessen som kilde til å tilegne seg kunnskap på dette feltet.

2.

De fleste har oppsøkt bygget etter at prosjektet startet, noe elevene også ble oppfordret til å gjøre på egenhånd. Flere av elevene var avhengig av buss for å komme seg til og fra Elverum. Dette begrenset muligheten for å oppsøke byggene etter skoletid. En elev hadde fått foreldre til å kjøre seg til stedet utenom skoletid. Elevene gjorde en visuell observasjon. Ingen gjorde skisser eller notater på stedet. Årstid og tidspunkt for prosjektet gjorde det også lite egnet til å arbeide utendørs. Vår tidsplan og elevenes tid (2 timer pr. uke) ga begrensninger.

3.

Alle elevene nevner at de har forstått hvordan en tegner hus i ett- og to-punktperspektiv. Det viser også skissene elevene utførte. Elevene ville også vise sin kunnskap ved å tegne på tavla. Vi mener at vår gjennomgang av denne teknikken skapte interesse hos elevene, slik at noen arbeidet med dette hjemme for å vise hva de hadde lært på skolen.

Kunnskap om arkitektur og stil var et nytt område, og er nok et område elevene ikke ville søke kunnskaper om på egenhånd. Å skape interesse på dette området kan synes noe vanskelig i en så kort periode. Vi tror dette bør arbeides med over tid, med ulike innfallsvinkler, med kombinasjon av teori og praktisk arbeid. Historie knyttet til bygget gjorde informasjonen om bygget mer utfyllende.

Bruk av internett for å hente informasjon om et emne synes ikke å være innarbeidet godt nok. Elevene var ikke opptatt av å søke informasjonsbredde om sitt tema, eller gjøre refleksjoner og valg. De stoppet etter ett søk. Konsentrasjonsevne og utholdenhet var fraværende.

4.

Det synes som bevissthet om arkitektur og tanker om Elverum før og nå er vekket. Noen nevnte at Elverum hadde en finere arkitektur før stedet ble bombet under 2. verdenskrig. Dersom de sjøl skulle bygge hus, ville de ha bygget i liknende stil. Mange av husene som er borte, var utført i sveiser og jugendstil. De var ikke særlig begeistret for de kasseliknende husene, som for eksempel «Slakteriet». Derimot nevnte de fleste at Rådhuset og Lærerskolen var flotte bygg. Hva som danner grunnlag for deres meninger vet vi ikke, men kanskje kan det ligge noe i byggenes beliggenhet, navn og funksjon.

En av elevene var opptatt av egen utdanning innen 3D-animasjon, og hadde fått idéen om å bruke Elverum som basisbilde i et spillprosjekt. Vi fikk inntrykk av at elevene var opptatt av form og at form har betydning for dem. Her vil vi sitere Berntsen, [s.a.]:

- Form har betydning
 - Form gir estetiske opplevelser
 - Form gir bedre funksjon
 - Form uttrykker mening
 - Form uttrykker identitet
- (Berntsen, [S. a.] s. 10)

5.

Elevene så på temaet om arkitektur som en orientering om et ev. fremtidig yrke som f. eks. arkitekt. De så også på orienteringen som viktig kunnskap for senere verdivalg i livet. Dette foreteller at faget gir kunnskaper som er til nytte, og at kunst og håndverk er et allmenndannende fag. Elevene så også nytten av å ha kunnskaper om boforhold i nærmiljøet, og at dette er med på å øke livskvalitet og trivsel.

6.

Alle er enige om at Rådhuset på Elverum er det de forbinder med Elverum. I dette tilfelle er det bygningen, det fysiske materielle som nevnes som stedsidentitet. Det ligger midt i sentrum med park som strekker seg ned mot Glomma. Parken var et område de likte å oppholde seg i, spesielt vår og sommer. Det er et samspill mellom arkitektur og landskap som tiltaler. Stedet innbyr til møteplass i hjertet av Elverum med utsyn til broene, Glomma og sentrum. Bygget er eksempel på hvordan det reite seg etter et bombeangrep, stor og mektig som før, men ribbet for unødvendig dekor, i pakt med den tid.

Elevenes opplevelse av Rådhuset er i samsvar med oppmerksomhet bygget har hatt opp gjennom tidene. Rådhuset var i en periode eksempel på hvordan slike bygg skal utformes, delegasjoner fra inn- og utland har besøkt stedet. Foruten at eksteriøret er stilrent og vakkert, er der også et gjennomtenkt helhetlig interiør fra tak til gulv. Andre bygg som ble nevnt etter oppfordring var Banken, Sykehuset, Lærerskolen og broene.

I en kort oppsummering av svarene kan vi stille følgende spørsmål: Hvordan utvikles identitet? Vi mener at elevenes svar er i samsvar med stikkordene Berntsen, [s.a.] bruker:

Stedsidentitet

- Egenart, fysiske omgivelser, arkitektur

Stedsfølelse

- Knyttet til verdier, historikk, kultur og opplevelser ved stedet

Møtested

- Der relasjoner skapes, lokalsamfunn, nabolag, torg
(Berntsen, [S. a.] s. 19)

Utvikling av identitetsstrategi

- Identifisere de kjennetegn som gjør stedet unikt
- En helhetlig visjon som uttrykker stedets verdier og virksomhet
(Berntsen, [S. a.] s. 26)

Det synes som elevene var enige i at kunnskap om sitt bosted og historikk ga sterkere tilknytning, identitetsfølelse til stedet, dette galt også de elevene som var innvandret.

En elev følte liten tilknytning til stedet. Denne eleven var tilflyttet fra et annet sted i landet i senere år. Vedkommende følte sterkere tilhørighet til sitt tidligere hjemsted, og ville flytte tilbake så snart det var anledning. Dette kan tyde på at trivsel, tilhørighet til et sted dannes tidlig og at trivsel på et sted som tilflytter har sammenheng med hvor sterkt motivert en er for forandringen og la seg integrere i miljøet.

Konklusjon

Gjennom et undervisningsopplegg ønsket vi å undersøke om kunnskap om lokal arkitektur gir bevissthet om arkitektur, tilknytning til stedet og tanker om framtidig bomiljø. Undervisningen startet med en Powerpoint-presentasjon av ulike hus i Elverum. Underveis ble det gjennom dialog kommentert hva byggene het, hva slags stil det kunne antas å være, hvordan tak, dører og vinduer var utformet. Elevene var oppmerksomme og kommenterte. Vi fikk en god dialog. Hefte om arkitektur ble delt ut i den hensikt at de skulle lese om sitt eget bygg, men elevene var lite motiverte for å lese tekst, kikket mest på bilder. Dette kan skyldes at de oppfattet dette som «kjedelig», det var uvant å lese i relasjon til praktisk-estetiske fag. Teksten de fant på internett ble heller ikke lest av andre enn de som hadde det som oppgave.

Gruppen hadde heller ikke kjennskap til at vi skulle overta undervisningen og at temaet var arkitektur i den periode de skulle ha kunst og håndverk. Dette kan være en årsak til at elevene ikke var særlig motiverte, de var innstilt på å arbeide med et annet materiale.

Under intervju fikk vi likevel inntrykk av at de hadde lært noe om arkitektur i nærmiljøet, men at kunnskap vesentlig kom gjennom bildemateriell som ble utlevert, samtale og veiledning underveis. Læringen skjedde gjennom det visuelt skapende arbeidet, gjennom sansing og observasjon, og det eleven arbeidet med i prosessen. Etter prosjektet følte elevene at de hadde kunnskaper som de kunne få nytte av senere i livet.

Vi forventet og trodde at bruk av internett kunne være interessant for å hente generell informasjon om de ulike stilperioder. Medlemmene av gruppene som hadde dette som oppgave, kunne med fordel søkt flere informasjonskanaler på nettet. Bruk av internett oppfattet vi som de var lite motivert for i denne sammenheng. Vi hadde forventet engasjement for å søke allsidig informasjon.

Av innholdet ellers i undervisningssituasjonen var alle motiverte for å lære perspektivtegning. Alle skjønnte prinsippet om ett – og to –punkt perspektivtegning gjennom konkretisering med enkle skisser. Men overføring av teorien til å tegne sitt eget bygg, ble vanskelig, selv om de hadde kopi av bygget i samme størrelse foran seg. Grunnen til dette kan være at det er vanskelig å overføre teori til virkelighet. Det tar tid, det krever konsentrasjon, men elevene var lite motiverte til å prestere noe, strebe etter å få til et akseptabelt resultat. Enkelte uttalte at tegning var vanskelig, de var for «slitne i hodet» til å prestere, utføre noe som vi forventet. Undervisningen var også lagt til dagens to siste timer, og enkelte bar med seg opplevelser fra tidligere på dagen inn i timene. Dette ga seg utslag i liten evne til konsentrasjon og lav motivasjon.

Kunnskapsløftet 2006 (kunst og håndverk) har arkitektur som ett av sine hovedområder. Dette var årsaken til at vi ville undersøke hvilken interesse det er for arkitektur blant elever på dette alderstrinnet (9. klasse).

Klarer en å skape interesse for arkitektur? Et slikt tema krever at de som underviser har faglige kunnskaper innen arkitektur, og kan formidle historie knyttet til de ulike bygg. Dermed kan byggene bli mer interessante.

Vårt opplegg ga ikke rom for kreativitet. Det ble lagt vekt på formell kunnskap om stilperioder og metode for perspektivtegning og bevissthet om byggets utforming. Enkelte elever unnlot å fullføre praktisk arbeid med resultater vi i utgangspunktet hadde forventet oss. Grunnen til at arbeidene ikke ble fullført kan være at elevene følte engstelse for å avsløre sine ferdigheter innenfor tegning. De var redd tegningen ikke var i overensstemmelse med virkeligheten. Selv om resultatene ikke ble fullført, ga elevene uttrykk for at de hadde lært noe om arkitektur i nærmiljøet og hadde tilegnet seg noe kunnskap om byggene.

Elevene hadde blitt bevisste på at bygg har ulik stil, og bygg er et speilbilde av sin tid (påstandskunnskap). De hadde blitt mer klar over hva de liker og ikke liker ang. byggestil gjennom egen observasjon. Dessuten syntes de det var interessant å få innsikt i og sammenlikne Elverums arkitektur før og nå. Elevene hadde dannet seg et synspunkt om at Elverum var «flottere» før bombingene under 2. verdenskrig. Det hadde gjennom sansing foregått en estetisk utvikling.

De hadde dannet seg en mening om hvordan de kunne tenke seg egen byggestil i framtiden, noe tilsvarende jugend- og sveitserstil. Gjennom visuell persepsjon har elevene fått kunnskap. De har innhentet informasjon fra omgivelsene gjennom sansene, og lost de på plass til tidligere erfaringer. Forståelse og kunnskap utvides gjennom transformeringsprosesser. Gjennom transformering tilegner en seg ny kunnskap, og ser verden med nye øyne. «Slakteriet» som bygg var lite populært, mens Rådhuset med parkområdet som er i samme stil, ble fremhevet som Elverums flotteste bygg. Grunnen til dette kan være hva en forbinder med husets funksjon, samt at området rundt «Slakteriet» ikke har noe grøntareal. Den nye rådhusplassen med parkområde ble av alle fremhevet som møtested, og et vakkert sted å være for ulike estetiske opplevelser. Identitetsfølelsen, bilde på Elverum synes hos alle å være mest knyttet til Rådhuset Elvarheim, med foranliggende plass og parkområde. Den inviterer til møteplass for alle innbyggere, der er det samlende punkt. Derved kan en også hevde at arkitekten bak bygget har oppnådd det han sikkert ønsket bygget skal signalisere. Det er i dette område rytmen til Elverum slår. Det er her Elverums hjerte ligger, Rådhuset har reist seg fra asken etter bombingene. Her må mottoet «Elverum har hjertetom» ligge, med utsyn mot Glomma som kan føre deg til stedet eller videre ut i verden. Det er i dette området stedsidentitet, tilhørighet dannes, i møte med arkitektur, kultur og natur.

Etter at Operabygget i Oslo var ferdigstilt, er det skapt en enorm interesse for arkitektur landet over. I Aftenposten 26.april 2008 under artikkelen norske ordførere på arkitektkurs finner vi gode argumenter for hvor viktig det er å formidle kunnskaper om arkitektur i skolen og i samfunnet for øvrig.

Kultur- og kirkeminister Trond Giske har invitert alle landts ordførere til et seminar i Operaen... Giske vil utnytte den folkelige interessen for operabygget ved å sette arkitekturpolitikk på dagsorden. Den fantastiske interessen som operabygget har skapt, må brukes til å skape økt bevissthet om byplanlegging i lokalsamfunnet i Norge, sier Giske. – Det å ha estetiske omgivelser å bevege seg i er en viktig del av livene våre, og dette er kommunepolitikernes og byplanleggerens ansvar.

Det jeg synes er utrolig interessant er at dette bygget har skapt en ny bevissthet rundt arkitektur. Arkitekturen er samfunnsbyggende gjennom sin offentlighet og tilgjengelighet, og det er disse tingene man må ta tak i også i resten av landet. Vi må huske at det er mellom de ulike bygningene at det skapes fellesrom, og det er disse rommene som er viktig, sier Thorsen, direktør i Snøhette i foredraget sitt.
(Lande, 2008. s. 10)

Vi kan her se noen fellestrekk med elevenes uttalelser der de gav uttrykk for at fellesrommet foran Rådhuset i Elverum var et godt sted å være. Denne tankegangen kan være viktig å ha i bakhodet da byen Elverum stadig er i utvikling med nye byggeprosjekter.

Vi har gjennom prosjektet erfart at både elever og studenter gjennom den skapende prosessen har blitt klar over den nære sammenhengen mellom opplevelse, kunnskaper og læring. Det å lære om arkitektur betyr ikke bare innsamling av kunnskaper, men det innebærer å forstå hvordan denne kunnskapen kan anvendes. Det handler ikke bare å gjengi indre bilder, men også å utvikle positive holdninger både til seg selv og til sine omgivelser. Vi tror at ut i fra et samspill mellom seg selv og det miljøet en lever i, vil en alltid ha muligheter for stadig å gjøre nye erfaringer, og dermed utvikle både kunnskaper og identitetsfølelse.

«Kjenn deg selv!» var Sokrates råd til alle som ville vite noe om verden. (Schnack, 1982. s. 195)

Vi kan si at opplevelsen av arkitektur var en betydningsfull faktor som gjorde det mulig for elevene og studentene å bringe arkitekturens enkeltdeler inn i en større ordnet helhet, og som dermed gjorde samspillet mellom dem og arkitekturen sterkere.

Elevene og studentene gir uttrykk for at prosessen de har vært igjennom har ført dem fra å være en passiv og ubevisst betrakter av sin kultur til en mer aktiv deltaker i søk etter kunnskap av lokal og mer perifer arkitektur. Denne erfaringen ser vi på som en viktig forutsetning for å kunne utvikle seg videre som elev og student/lærer i skolesammenheng. For studentene er det viktig å oppleve sin plass og sitt ansvar i det skolesystemet de skal ut i, og det samfunnet de er en del av. Det er vesentlig at elever og studenter kan erkjenne at ens egen opplevelse og kunnskaper av omgivelsene er betydningsbærende.

Kunst og håndverk er et fag som i stor grad kan baseres på sanseopplevelser. Gjennom egen skapende aktivitet, basert på opplevelse og kunnskaper om arkitektur og dens utforming, kan dannelsen av holdninger og estetiske verdier utvikles.

I studentenes refleksjoner gir de uttrykk for at erhvervet kunnskap om begreper, stilperioder, arkitekturelementer gjorde at de ble mer bevisste på hva de sanset. Dette er i samsvar med fagets intensjoner, og faget har derfor en spesiell oppgave i å utvikle både kunnskaper, den skapende- og estetiske holdningen. Det som skapes har en verdi som går ut fra det enkelte individ, og er et uttrykk for individets omforming av en idé. Det er viktig at studenter som skal bli lærere har erfart å utvikle estetiske arbeidsmetoder som de kan overføre til en framtidig skolesituasjon der formidling av kunnskap om vårt felles ansvar får vår kultur og arkitektur stå sentral.

En framtidig lærer i dette faget bør legge sterk vekt på kulturformidling for å knytte sammen fortid og dermed belyse nåtid og framtid i en arkitektonisk sammenheng. Dette gir identitetsfølelse og forståelse av tilhørighet. Dessuten vil en gjennom praktisk arbeid med estetisk kunnskap og opplevelse utvikle intellektuelle evner. Tilegnelse av kunnskap og opplevelse av arkitekturen

er i seg selv å oppfatte som en skapende handling. I en undervisningssammenheng har dette betydning på grunn av at når kunnskaper og sanser settes i aktivitet og elevene engasjeres vil de følelsesmessige reaksjonene igjen kunne medvirke til intellektuelle reaksjoner og danning av holdninger.

Vi mener at kunnskaper og opplevelse av arkitektur er betydningsfulle faktorer som gjør det mulig for oss å bringe tilværelsens enkeltdeler inn i en større helhet, og dermed muliggjør samspeillet mellom elevene og omgivelsene større.

Vi anser det som vesentlig at man i skolen arbeider bevisst ut fra undervisningsformer som innbyr til bruk av sansene, opplevelse og følelser med et solid kunnskapsgrunnlag som den bærende plattform. Dette tror vi vil utvikle og stimulere områder som angår estetiske verdisyn og holdningsdanning, og kan være medvirkende og danne grunnlaget for den intellektuelle og sosiale utviklingen. Ulvestad (2001) har i sin avhandling *Let Us Learn To Dream, Gentlemen*, fokusert på den betydning et supplement av visuelle begreper og visuell erkjennelse har for utvikling av evnen til å lære. Ulvestad (2001) hevder:

Gjennom skaperprosessen blir den skapende bevisst formen, og gjennom prosessen blir hans persepsjon av omgivelsene endret og videreutviklet. Han har da tilegnet seg ny kunnskap og vil se «verden med nye øyne». (Ulvestad, 2001, s. 111).

Mennesket har alltid lært gjennom å bruke sine sanser, og gjennom å gjøre, prøve, praktisere, oppleve, erfare og reflektere, både alene og i samhandling med andre. Læring er, som kjent både en individuell og en kollektiv prosess. Mennesket lever sitt liv i spenningsfeltet mellom tradisjon og fornyelse. Den brytningstiden vi er inne i nå, gjelder blant annet syn på arbeid og produksjon, på kunnskap og læring. Læring, både i yrke og i utdanning, skjer i siste instans alltid gjennom praktisk handling, opplevelse, erfaring og refleksjon. Eller gjennom praksis og refleksjon over praksis. En temmelig etablert definisjon på læring er: forandring i adferd på basis av erfaringer som er gjort.

(Ulvestad, 2001, s. 112)

En viktig årsak til at vi gikk inn på prosjektet, «Tankeverk – skaperverk – byggverk», var at vi anså dette som et sentralt tema i hovedområdet arkitektur i kunst og håndverksfaget. Vi anser faget for å være et kunnskapsfag, et ferdighetsfag, et holdningsfag, et dannelsesfag og dermed et fag for personlig vekst. Vi har tro på at gjennom meningsfylte aktiviteter der skolen engasjerer seg i lokalmiljøet, kan faget gi grunnlag for personlig utvikling og vekst, og identitet kan skapes. Dette føler vi at elevene og studentene har gitt oss noen svar på gjennom sine praktiske arbeider, intervju og skriftlige refleksjoner. Vi håper rapporten kan bidra til å utvikle faget i skolen.

Vi har valgt å avslutte konklusjonen med noen sitater. I Oddgeir Bruaset sin bok ARVEN (2007) gir han en forståelse av kulturbegrepet som ligger nært opp til hva vi har forsøkt å formidle som en rød tråd gjennom hele prosjektet.

Eit kulturminne – kva er det? Er det avgrensa til eit minne om kultur i snever forstand – om kunst, musikk, litteratur, teater, språk? Eller er det noko meir? I min barndom lærte eg at kultur er det ein dyrker, det ein skaper. Det femner ikkje berre om det ein lager ved eit skrivebord, i eit atelier, på ei sene, i ein konsertsal eller på ein idrettsarena, for den saks skuld. Kultur handlar om det meste, om å arbeide, om å byggje og bu, om å leve. Og slik har eg valt å oppfatte ordet. Kulturminne er dei synlege far som folk har etterlat seg, frå dei første kravla i land og klora seg fast og prøvde å berge livet for 10000–12000 år sidan, eller når det var, og fram til i dag, då vi sit i våre rom, bak glas og stål, framfor PC og TV og måler livet i kroner og øre og effektivitet. (Bruaset, 2007. s. 21)

Som en oppsummering på vårt arbeid vil vi komme med noen refleksjoner fra våre informanter:

- Kunnskap om tema arkitektur gir identitet og tilhørighet
- Kunnskap om fortiden gir inspirasjon om framtiden
- Kunnskap om lokal arkitektur gir bevissthet om nærmiljøet
- Kunnskap om nærmiljøet inspirerer til å økt viten og ny erkjennelse
- Kunnskap gjennom praktisk erfaring har skapt større forståelse for arkitektur
- Kunnskap åpner «blikket» for kulturverdier i lokalmiljøet

FOLK I HUSAN (BRUKSNR. 3)

Pipa på hustaket ho e på raus,
en stein ligg i graset og sleng
Torvhallet sprængt sæ, jærnan e laus
Tel års så vil torvtaket heng

*Det sku bo folk i husan
Husan e som folk
Folk treng hus, og hus treng folk
I all si tid*

Et vindu på sørveggen sleppte inn sola
Nu e det åpent førr regn
Når vøta kjem inn vil det snart komme floa
av råte og mått ifra næraste egn

*Det sku bo folk i husan
Husan e som folk
Folk treng hus, og hus treng folk
I all si tid*

Døra mot nord ho e skeiv i karmen
Sylla puin bislaget tærtes bort
Ingen går inn førr å komme i varmen
I dørlause hus man kjølnø fort

*Det sku bo folk i husan
Husan de e som folk.
Folk treng hus, og hus treng folk
I all si tid*

Grunnmuren e sprukken. Held ikkje stangen
Tela har hevve han opp og ned
Et stormkast blir til begravelsessangen
når heile huset går bort, – i fred

*Det sku bo folk i husan
Husan de e som folk
Folk treng hus, og hus treng folk
I all si tid*

(Bremnes, 1993)

LITTERATUR

- Aftret, Bjørg (2008) *Snuoperasjonen*. Oslo: Dagbladet. Lokalisert 6. Oktober 2008, på: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=0550072008010508032622&serviceId=2>
- Almaas, I. H. (2006). Arkitektur i Norge. *Byggekunst*, 88(6), 9–10.
- Austnes, A. B. (2003). *Studie av Bygården. Et metodisk prøvestikk: Hamar 1849–1879*. [Oslo].
- Aschehoug og Gyldendals (1995) *Store NORSK leksikon*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Berntsen, H. Ø. [S.a]. *Identitet i det offentlige rom: Kultur som kapital*. Sist lest 2008-15-09, fra <http://www.p2005.ntnu.no/pop/publikasjoner/Berntsen.pdf>
- Bremnes, Kari. Folk i husan. «*Ord fra en fjord*» [lydopptak] / Kari Bremnes med Ola Bremnes og Lars Bremnes. [Oslo]: Triola: Musikkoperatøren, c1993.
- Bruaset, O. (2007). *Arven: Ei vandring i sunnmørsk kulturhistorie* (Vol. I). [S.l]: Skyline.
- Bø, O. (1995). *FoU-metodikk*. [Oslo]: TANO.

- Eriksen, T. H. (1997). *Flerkulturell forståelse: Identitet*. Sist lest 2008-17-09, fra <http://folk.uio.no/geirthe/Flerkultur.html>
- Fjeldstad, W. (2007). *Tankeverk – skaperverk – byggverk* (No. 9:2007). Elverum: Høgskolen i Hedmark.
- Gundersen, D. E. (1985). *Innføring i forskningslære og rapportskrivning*. Kristiansand: Kristiansand lærerhøgskole.
- Miljøverndepartementet. (2001) *Identitet ved vern og bruk av kulturmiljøer og kulturminner*. [Oslo]: Departementet. (St. meld. Nr. 23 (2001–2002) Lokalisert 3. november 2008, på: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/regpubl/stmeld/20012002/Stmeld-nr-23-2001-2002-/5/1/2.html?id=327112>
- Mosnes, Terje. (2008). *Snøhettas beste bygg*. Oslo: Dagbladet. Lokalisert 4. april 2008 på: <http://www.dagbladet.no/kultur/2008/04/04/531537.html>
- Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design [S.a]. *Ressurshefte for Nasjonalmuseet- Arkitektur (pdf)*. [Oslo]: Lokalisert 3. November 2008, på: <http://www.nasjonalmuseet.no/index.php/content/view/full/3794>
- Nilsen, F. S. (2000). *Hva er identitet?* Sist lest 2008-17-09, fra <http://www.fsnielsen.com/txt/art/identitet.htm>
- Halvorsen, E. M. (1982). *Forming som forskningsområde*. Notodden: Telemark lærerhøgskole.
- Horgen, J. E. (1991). *Hus på 1700-tallet*. I Vol. 17 (1991) nr. 1, s. 28–47). Oslo: Novus.
- Lande, Frank (2008). *Norske ordførere på arkitektkurs*. [Oslo]: Lokalisert 3. november 2008 på: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayPDF&serviceId=2&documentId=055004200804268308>
- Rybakken, B. (2004). *Visuell identitet*. Oslo: Abstrakt.

- Schnack, K. (1982). *Psykologisk opslagsbog: alfabetisk ordnet*. København: Christian Ejlers.
- Ulvestad, H. A. (2001). *Let us learn to dream, gentlemen: En undersøkelse om forholdet mellom visuelt skapende arbeid og potensialet for læring*. Arkitekthøgskolen i Oslo, [Oslo].
- Utdanningsdirektoratet. (2006/2007). *Det meningssøkende menneske. Kulturarv og identitet*. Kunnskapsløftet – fag og læreplaner. Den generelle delen av læreplanen. Lokalisert 3. september 2008 på:
http://udir.no/upload/larerplaner/generell_del/generell_del_lareplanen_bm.pdf
- Utdanningsdirektoratet. (2006/2007). *Kompetansemål- Arkitektur. Beskrivelse av hovedområde*. Kunnskapsløftet – fag og læreplaner. Læreplan i kunst og håndverk. Lokalisert 3. September 2008 på:
http://utdanningsdirektoratet.no/templates/udir/TM_Læreplan.aspx?id=2100&laereplanid=127655&visning=5&sortering=3&hoid=127656